

**GEOGRAFIA – HLADANIE TMELU
(K OTÁZKE AUTONÓMIE A JEDNOTY GEOGRAFIE,
JEJ EXTERNEJ POZÍCIE
A INŠTITUCIONÁLNEHO ZAČLENENIA SO ZRETELOM
NA SLOVENSKÚ SITUÁCIU)**

René MATLOVIČ¹

Abstract: *In the last time there is possible to observe intensification of discussions concerning the identity, autonomy and unity of geography, its internal division and external position within the context of other sciences. Particularly serious is the question whether there still exists anything to bond so thematically various interests and methodologically different approaches that appear in current geography. Presented contribution is just the first attempt from our side to grasp this particularly complicated problem. We presume it might, in a Slovak geographical community, initiate a discussion that is now, however, only restricted to the unofficial private debates. In the contribution we will successively discuss the following problems: variations and interferences of integration and disintegration tendencies in the development of geographical cognition and thinking, ontological confirmation of the autonomy of geography, epistemological confirmation of the autonomy of geography, problemlike confirmation of the autonomy of geography, and finally the institutional-pragmatic confirmation of the autonomy of geography.*

Key words: *geography, globalisation, epistemology, end of geography, history of geographical thought, Kant, metageography, new regional geography, noosphere, ontology, paradigm, Slovak geographical institutions.*

Úvod

Metageografické diskusie týkajúce sa geografického myslenia, identity, autonómie a jednoty geografie, jej vnútorného členenia a externej pozície v kontexte ostatných vied sú dlhodobým sprievodným znakom vedeckého diskurzu v geografickej komunite u nás i vo svete. Možno to dať do súvislosti s tvrdením R. Peeta (1998, s. 1), že geografia prežíva permanentnú krízu svojej identity. Slovenská geografická obec začala väčšiu pozornosť teoretickým a metageografickým otázkam venovať od r. 1961, keď sa v Bratislave uskutočnila programová konferencia „*O teoretických otázkach geografie*“, z ktorej bol uverejnený zborník (Ivanička, ed. 1963). Odvtedy sa v slovenskej geografickej spisbe objavilo viacero prác, ktoré riešili metageografickú problematiku. Aktívna bola najmä sekcia teoretickej geografie Slovenskej geografickej spoločnosti pri SAV a Vedecké kolégium geológie

¹ doc. RNDr. René Matlovič, PhD., mim. prof. PU, Katedra geografie a regionálneho rozvoja, Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská univerzita v Prešove, Ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov, e-mail: matlren@unipo.sk.

a geografie ČSAV, ktoré v minulosti usporiadali viacero seminárov a diskusných stretnutí, pričom výsledky niektorých boli zverejnené v príležitostných publikáciách (napr. Gardavský a Příbyl, eds. 1988, Bezák ed., 1989). Po spoločenských zmenách v r. 1989 toto úsilie našej geografickej komunity trochu ochablo. Súviselo to predovšetkým s nedostatočnou koordináciou uvedených snáh inštitucionálnymi štruktúrami našej geografickej komunity. Nepočetná skupina bádateľov sa však naďalej nad uvedenými otázkami zamýšľala (napr. J. Drdoš, K. Kasala, V. Lauko, L. Mičian, J. Paulov, F. Žigrai). V r. 1999 sa v Bratislave konala medzinárodná konferencia „*Teoreticko-metodologické problémy geografie, príbuzných disciplín a ich aplikácie*“, pri príležitosti životného jubilea popredných slovenských geografov (J. Krcho, L. Mičian, J. Paulov a M. Zaťko), z ktorej bol vydaný aj zborník (Minár, Trizna eds. 1999).

Svetová geografická komunita v ostatnom období zintenzívnila diskusie na metageografické témy, čo nepochybne súvisí, ak si dovoľím použiť metaforické vyjadrenie exprezi-dentky IGU (International Geographical Union) A. Buttimer (1990), s potrebou „narcistickej“ sebareflexie vednej disciplíny, ktorú podnecujú najmä:

- unikátny časový prierez prelomu miléníí,
- éra „glosolalie“ postmodernistických diskurzov, v ktorej sa každá veda usiluje potvrdiť svoju legitimitu,
- úsilie vedeckých komunít získať komparatívne výhody v konkurenčnom zápase o limitované finančné zdroje na realizáciu výskumných a edukačných aktivít,
- globalizácia, ktorá prináša postupnú unifikáciu sveta, a digitalizácia vedúca k časopriestorovej kompresii, čo môže podľa niektorých autorov znamenať koniec geografie,
- rastúca diskrepancia medzi rapidne zlepšujúcimi sa technikami výskumu a prezentácie jeho výsledkov v geografii a malým progresom v oblasti epistemologického vývoja disciplíny,
- dichotómia medzi fyzickou a humánnou geografiou, dezintegrácia geografie do spolku voľne asociovaných odvetvových disciplín a ich postupné rozpúšťanie sa v mimogeografických špeciálnych vedách,
- antagonizmus medzi scientistickou a antiscientistickou filozoficko-metodologickou orientáciou v geografii (najmä humánnej).

K uvedenému zamysleniu ma vedú i dôvody súvisiace s existenciálnymi obavami nad osudom slovenskej geografie, vyplývajúcimi z nasledovných špecifických podnetov čiastočne odrážajúcich vyššie uvedené všeobecnejšie tendencie:

- vydanie Výnosu Ministerstva školstva SR č. 1055/2003-11 o odboroch výskumu a vývoja a číselníku odborov výskumu a vývoja, ktorý fakticky zlikvidoval jednotnú geografiu,
- pripravovaná kurikulárna reforma vzdelávania na základných a stredných školách a potenciálna marginalizácia geografie (zemepisu) ako vyučovacieho predmetu,
- postupné vytlačanie geografie z arény vedeckého výskumu a preberanie jej agendy (najmä tradičného monopolu na priestorovosť a syntetickosť) a veľkých projektov novými módnymi výskumnými smermi a agresívnejšími vednými disciplínami,
- prenikanie neogeografických pracovísk do sféry geografickej edukácie,

- nízky stupeň porozumenia pre špecifiká geografie na prírodovedných pracoviskách s dominantnou scientisticou orientáciou,
- generálny hľad prejavujúci sa nízkym počtom profesorov geografie, potrebných na garantovanie študijných programov, na určovanie smerov ďalšieho vývoja disciplíny a na jej reprezentáciu navonok pri obhajovaní pozície a záujmov komunity v rámci vzdelávacieho a výskumného priestoru a spoločnosti vo všeobecnosti.

Po stručnom prediskutovaní obáv o existenciu geografie v kontexte pokračujúcej globalizácie a digitalizácie sa v príspevku pokúsime nájsť odpoveď na otázku, či ešte niečo smeruje tak tematicky rôznorodé záujmy a metodologicky odlišné prístupy, aké nachádzame v súčasnej geografii. Predložený príspevok je len prvým pokusom z našej strany a predstavuje teda predbežné úvahy o tejto neobyčajne komplikovanej problematike. Predpokladáme, že by mohol iniciovať diskusiu v slovenskej geografickej komunite, ktorá je zatiaľ pomerne málo viditeľná, resp. obmedzuje sa len na neoficiálne kuloárne debaty.

Koniec geografie?

Ako sme už naznačili v úvode, viacerí autori reflektujú obavy o budúcnosť geografie, ktoré vyplývajú z očakávaných efektov pokračujúcej globalizácie a digitalizácie. Ako uvádza P. Haggett (2001, s. 587) extrémne pohľady tvrdia, že globalita je prirodzeným poriadkom vecí v súčasnom technologicky vyspelom svete. Všade sa všetko stáva rovnaké. Globalizácia je chápaná ako neúprosná a nezastaviteľná sila. Môžeme jej porozumieť a prispôbiť sa jej, avšak nemôžeme jej odolať. O'Brien (1992), najmä za základe finančnej integrácie sveta, pokračujúcej deregulácie, najmä vo vzťahu k finančným tokom, hovorí o zániku geografie. M. McLuhan (1962) upozornil na problém časopriestorovej kompresie v dôsledku difúzie elektronických médií. Podľa neho sa svet v dôsledku týchto procesov mení na *globálnu dedinu*. Ďalší rozvoj informačno-komunikačných technológií, najmä synchronnej a asynchronnej diaľkovej komunikácie prostredníctvom internetu prispieva ku klesajúcemu významu vzdialenosti. F. Cairncrossová (1997) v tejto súvislosti hovorí o „smrti vzdialenosti“. Z uvedených postojov implicitne a neraz i explicitne vyplýva očakávanie príchodu konca geografie.

K. Morgan (2004) upozorňuje, že závery o zániku geografie na základe klesajúceho významu vzdialenosti, sú prehnané. Vyplývajú z obmedzeného chápania priestoru ako fyzického, kým geografia ho chápe ako relačný priestor. Rápídne šírenie informácií a inovácií modernými komunikačnými kanálmi podľa Morgana (2004) ešte veľa neznamená. Súvisí to s tým, že prístup k dátam ešte automaticky nezaručuje, že im porozumieme a dokážeme ich efektívne využiť ako znalosti. V tejto súvislosti hrá veľmi dôležitú úlohu ľudský potenciál. Gertler (2003, s. 91) upozorňuje, že pri tvorbe a zdieľaní znalostí je významnejšia inštitucionálna proximita ako geografická (virtuálna) proximita. Spoločné normy, konvencie, hodnoty, očakávania a bežná prax sa objavujú ako produkt spoločného skúsenostného rámca inštitúcií, ktoré sú stále ustanovované skôr lokálne alebo celoštátne. Vyplýva z toho záver, že digitálne komunikačné technológie môžu byť adaptované už sformovanými komunitami, avšak sú zďaleka menej vhodné na formovanie nových komunit (Morgan 2004).

Protiargumenty voči obavám o ohrozenie geografie globalizáciou uvádza P. Haggett (2001, s. 588). Prvý argument zdôrazňuje fakt, že globalizácia nie úplne novým fenoménom.

Diskusia na tému globalizácie sa vedie v podstate už od konca 19. storočia, čo sa odrazilo v leninovej ekonomickej teórii imperializmu. Od týchto časov sa veľa nezmenilo. Podľa Haggetta stále skôr žijeme v internacionalizovanej ako globalizovanej svetovej ekonomike. Národné sily v nej stále zohrávajú dôležitú úlohu. Internacionalizácia prináša len jednoduché rozšírenie ekonomických aktivít cez štátne hranice. Vedie k rozsiahlejšiemu geografickému dosahu ekonomických aktivít, ale neprináša fundamentálnu zmenu. Druhý protipodargument sa týka vlastných prejavov globalizačných procesov v jednotlivých častiach sveta. Zďaleka nie sú uniformované, nedejú sa rovnakým spôsobom a intenzitou. Jednotlivé štáty, regióny a lokality interagujú s globálnymi procesmi zmien a produkujú špecifické priestorové štruktúry. Globalizácia je teda výrazne priestorovo diferencovaná. Na základe toho možno usúdiť, že geografia je ako veda v dobrej kondícii a venuje sa skúmaniu pôsobenia globálnych síl na geografickú organizáciu spoločnosti, ako aj tomu, ako reagujú na silnejúcu globalizáciu regionálne a lokálne sily, usilujúce sa vyvážiť globalizačné efekty (Haggett 2001, s. 588).

Variácie a interferencie integračných a dezintegračných tendencií vo vývoji geografického poznávania a myslenia

Počiatky geografického myslenia

Vývoj geografického poznávania a myslenia bol prakticky od prvopočiatkov sprevádzaný podvedomým vnímaním poriadku a zmyslu, čiže jednoty (harmónie) sveta (Glacken 1967, in Wilczyński 2003, s. 22). Starí Gréci ho označovali ako *kozmos*, pričom jeho protikladom bol chaos (Ivanička 2002, s. 106). Prakticky počnúc zakladateľom geografie Eratosthénom sa presadil celostný pohľad na svet. Pri geografickom skúmaní dochádzalo k spájaniu pomerne odľahlých sfér záujmu, dnes priradovaných do humanitných a prírodných vied. Wilczyński (2003, s. 22-23) citujúc Strabóna (64 p.n.l. – 19 n.l.) a Ptolemaia (90-168) postrehol, že už v starogréckej geografii sa objavuje problém, či nespochybniteľná jednota sveta je jeho ontologickou črtou, alebo či ide o epistemologickú črtu, ktorú svet získava v spôsobe nazerania na neho, jeho vnímania. Grécka antická geografia sa vyvíjala v dvoch podobách. Ptolemaios rozlíšil *geografiu* (išlo o všeobecnú geografiu zaoberajúcu sa celostne planétou Zem) a *chorografiu* (išlo o regionálnu geografiu zaoberajúcu sa jednotlivými časťami sveta – regiónmi) (Anučin 1960, s. 24). Tým v podstate regionálnu geografiu z geografie vyčlenil. Inou dualitou, ktorá sa začala vynárať je teoretická orientácia a empirická orientácia v geografii. Anticipácia teoretických aspektov vystúpila do popredia zásluhou Ptolemaiovej koncepcie, ktorá bola prednostne zameraná na formálne črty zemského povrchu a kartografickú tvorbu. Empirická orientácia bola zreteľná napr. u Hekataia, Herodota a Strabóna (Paulov 1998, s. 12).

Stredovek a renesančná veda

Vo vrcholnom stredoveku bola geografia považovaná za súčasť *kozmoğrafie*, ktorá spočiatku zahŕňala poznatky z astronómie, nautiky a kartografie, pričom počnúc 16. stor. sa do jej zorného poľa dostali otázky, ktoré sú dnes doménou fyzickej a kultúrnej geografie (Butzer 1992, s. 544). Cieľom kozmoğrafie bolo vysvetliť poriadok v prírode na základe apri-

órnych a intuitívnych predpokladov, vychádzajúcich z religiózných doktrín. Sformovala sa fyzikálno-teologická (teleologická, resp. naturálno-teologická) škola, ktorá na zemskom povrchu videla Bohom vytvorený poriadok pre prospech všetkého živého. Priestorová diferenciácia geografickej sféry sa vo fyzikoteologickom zmysle javila príliš dobre premyslená a priaznivá pre život, aby bola akceptovaná ako dielo náhody (Büttner 1980, s. 94-95). K rozvoju geografických poznatkov prispeli v tomto období geografické objavy. Pomerne solídnym vkladom do rozvoja regionálnej geografie boli niektoré práce španielskych bádateľov – napr. Pedro Cieza de León a López de Velasco (Butzer 1992).

Pod vplyvom nových poznatkov a rozvoja fyziky v 15.-17. stor. sa začali teleologické interpretácie prehodnocovať. Renesančná veda, nadväzujúc na teórie poznania antických filozofov Platóna a Aristotela, sa rozvíjala ako integrálna súčasť filozofie a nebola jednoznačne oddelená ani od ďalších foriem kultúry, teda náboženstva a umenia. V jej rámci sa sformovali dva prúdy. Prvým bol matematický prúd prírodovedy (*science*), ktorý za predmet vedy považoval výlučne prvotné kvality objektov (v zmysle J. Locka), ktoré sa dali kvantifikovať. Druhým bol humanistický prúd prírodovedy (*natural history, arts*), ktorý nadviazal na stredovekú kozmografiu a venoval sa aj druhotným kvalitám, čiže nekvantifikovateľným vlastnostiam objektov. Moderná geografia sa vyčlenila práve z humanistického prúdu renesančnej prírodovedy, ktorý sa súčasne zaoberal primárnymi i sekundárnymi kvalitami objektov (Wilczyński 2003, s. 24-25).

Bernhard Varenius (1622-1650) konceptualizoval v rámci geografie (*Geographia Universalis*) všeobecnú geografiu (*Geographia Generalis*) a regionálnu geografiu (*Geographia Specialis*). Jeho vkladom bolo teda to, že na rozdiel od Ptolemaia regionálnu geografiu považoval za súčasť geografie, hoci predčasná smrť mu nedovolila druhú časť diela realizovať (Paulov 1998, s. 14). Varenius pripisoval geografii výnimočnú schopnosť (*excellency*) kontemplatívneho obsiahnutia všetkých oblastí a vlastností Zeme (Wilczyński 2003). Tento typ syntetickej kontemplácie sa podľa Varenia nevyskytoval u predstaviteľov iných vedných disciplín (Wilczyński 1996a, s. 104). Varenius sa teda napriek akceptovaniu nových empirických a teoretických poznatkov nedištancoval od tradičného kontemplatívneho myslenia a humanistickej reflexie v geografii. W. Wilczyński (1996a, s. 105) preto spochybňuje názory niektorých autorov (napr. Isačenko 1971, s. 131-132) o tom, že Varenius zastával názor, že jediným ideovým zdrojom geografie je matematická prírodoveda a geografia je prírodná veda. Podľa jeho názoru je to výrazná simplifikácia v interpretácii Vareniovho diela.

Kant a počiatky modernej geografie

Pre vývoj geografického myslenia mali veľký význam práce nemeckého filozofa Immanuel Kanta (1724-1804). Kant vo svojej klasifikácii vied (systematické, priestorové, časové) zaradil geografiu k priestorovým vedám. Akcentoval teda, že nie je odvetvovou vedou, ale študuje veľmi rôznorodé objekty z hľadiska ich priestorovej koexistencie (Paulov 1998, s. 15), čo je zásadný príspevok k integrálnemu chápaniu geografie.

Kardinálnym momentom vývoja geografie sa stalo pôsobenie Alexandra von Humboldta (1769-1859) a Karla Rittera (1779-1859), ktorí sú považovaní za klasikov modernej geografie.

Humboldt už v nenápadnej poznámke pod čiarou v práci *Florae Fribergensis Specimen* z r. 1793 vyčlenil geognóziu (Erdkunde) ako vedu o živej a neživej prírode, ktorú rozčlenil do troch častí nazývaných už geografiami (geographia oryctologica, phytogeographia a zoogeographia). Zároveň upozornil, že geografia sa líši od prírodovedných disciplín, teda zoognózie (zoológie), fytognózie (botaniky) a oryctognózie (geológie) tým, že skúma vzťahy medzi jednotlivými časťami prírody (Hartshorne 1958, s. 100), pričom pod prírodou rozumel celú pozorovateľnú realitu. Humboldt teda chápal Zem a jej časti v ich štrukturálnej diverzite a komplexite biotických a abiotických vzťahov a zohľadnil aj impozantnú rozmanitosť sociálnych aspektov (Fränze 2001), pretože človeka chápal ako integrálnu súčasť prírody. Cieľom geografie podľa Humboldta bolo poznanie jednoty panujúcej v rôznorodosti. Humboldt teda výrazne rozpracoval ideu celostného chápania vnímania krajiny, ktorá sa opierala o esteticko-psychologickú bázu, blízku postojom J. W. von Goetheho. Išlo predovšetkým o koncept *Encheiresis naturae*, ktorý Goethe adaptoval od J. R. Spielmanna a rozumel pod ním tajomnú vlastnosť prírody duchovne spájať jej nespočetné množstvo rozličných častí. Pripomeňme, že podľa Spielmanna bolo síce matériu možné rozkladať na menšie časti, avšak nie je možné ju znova poskladať do pôvodného celku, pretože došlo k strate duchovnej väzby. Tento pohľad neskôr do určitej miery potvrdili L. von Bertalanffy vo všeobecnej teórii systémov a kvantová fyzika v podobe Einstenovho-Podolského-Rosenovho paradoxu. Táto vlastnosť prírody (chápanej široko ako celá realita) sa pri výskumných analýzach segmentujúcich realitu (k čomu dochádza v prírodných vedách) stráca (Wilczyński 1996a, s. 120).

Karl Ritter, rozvíjajúc myšlienky nemeckej romantickej filozofie prírody, prišiel s koncepciou antropocentricky orientovanej geografie, pričom jej holistický charakter spočíval v hľadaní špecifických usporiadaní rôznorodých javov v jednotlivých územných celkoch (regiónoch). Ústredným pojmom jeho holistickej koncepcie je *Zusammenhang* (čiže závislosť všetkého od všetkého), čím vyjadril závislosť človeka a prírody. Ritter bol idealisticky orientovaný a jednotku sveta vnímal teleologicky ako dôsledok Božského stvoriteľského plánu. Dôsledne uplatňoval genetický prístup a komparatívnu metódu a možno ho považovať za zakladateľa regionálnej geografie.

Popri uvedených veľikánoch a zakladateľoch celostnej geografie sa už v 1. pol. 19. stor. objavili práce autorov, ktorí naznačili možný rozvoj teoretickej geografie v oblasti lokálnych teórií a modelov intraurbánných štruktúr (Thünnenov model, Kohlov model mesta).

Nástup pozitivizmu v 2. pol. 19. stor.

S obdobím druhej polovice 19. storočia, ktorá je charakterizovaná nástupom pozitivizmu, sú späté dezintegračné tendencie geografie. Došlo k urýchleniu procesu diferenciácie vied, najmä v dôsledku enormného nárastu nových poznatkov, čo si vyžadovalo postupnú špecializáciu. Vtedajšia pozitivistická veda zdôrazňovala arbitrárnu separáciu prírody a človeka a jej hlavným cieľom bolo hľadanie a konštrukcia vedeckých zákonov. Dezintegrácia geografie vyplývala taktiež z jej špecifického vývoja. Po smrti zakladateľov modernej geografie Alexandra von Humboldta a Karla Rittera v r. 1859 sa prerušila kontinuita geografickej edukácie. Nové profesorské miesta na nemeckých univerzitách, zriadené najmä po rozhodnutí pruskej vlády v r. 1874, zaujali osoby s negeografickým vzdelaním. Boli preto závislí len na štúdiu dobovej geografickej literatúry. Harsthorne (1958) poukázal, že strata

kontinuity mohla byť spôsobená aj tým, že Humboldt a Ritter vo svojich prácach necitovali a nezdôrazňovali zdroje, z ktorých čerpali ideové inšpirácie, čím sa na Kantov a do určitej miery i Humboldtov prínos pre metodológiu geografie v Nemecku pozabudlo. Okrem toho darwinizmus a rozšírenie materialistickej vízie sveta viedlo k diskreditácii Ritterovej koncepcie, ktorá bola presiaknutá idealistickým mysticismom (Wilczyński 1996b, s. 194). Vo Francúzsku ešte na Rittera nadviazal Jean Jacques Elisée Reclus (1830-1905), ktorý sa považuje za posledného reprezentanta klasickej vývojovej etapy geografie, pretože vo svojom diele *Nouvelle géographie universelle* (19 zväzkov v r. 1876-1894) dokázal obsiahnuť všetky dostupné znalosti o Zemi ako domove človeka (James-Martin 1981, s. 147). Reclus ako komunard reprezentoval spolu so svojim spolupracovníkom ruským anarchistom kniežat'om P. A. Kropotkinom (1885) spoločensky angažovanú geografiu (napr. za spravodlivejšie rozdeľovanie svetových zdrojov, či za eliminovanie egoistických záujmov jednotlivých štátov a tried vedúcich k nenávisti a vojnám).

Prvá generácia nemeckých profesorov si priniesla pozitivistické prístupy z odborov, v ktorých bola edukovaná a vyprodukovala dvojité formu dualizmu v geografii. Prvým dualizmom bola diferenciácia systematickej geografie na fyzickú geografiu a geografiu človeka (antropogeografiu). Druhý dualizmus sa formoval v súvislosti s tým, že fyzická geografia sa profilovala ako (prírodná) veda (*science*), kým regionálna geografia, sústred'ujúc sa na štúdium jednotlivých individuálnych areálov, nemohla konštruovať zákonnosti a preto sa javila ako nevedecká (*arts*). K tomuto stanovisku mal blízko napr. G. Gerland (Hartshorne 1958, s. 105). Fridrich Ratzel (1844-1904) konceptualizáciou nemeckej antropogeografie (v r. 1889 a 1891) na pozitivistickej, evolucionistickej a sociálno-darwinistickej báze, ktorá človeka chápala ako výsledok pôsobenia geografického prostredia (geografický determinizmus), ukázal potenciál systematickej humánnej geografie uchádzať sa tiež o status vedy. Ratzelova antropogeografia sa odpútala od teleologickej ritteriánskej geografie.

Odlíšny charakter mala francúzska antropogeografia (J. Brunhes, P. Vidal de la Blache), ktorá bola tesnejšie spätá s humanistickou metodológiou. Ľudským spoločenstvám priznávala status osobitnej existencie s možnosťou výberu, podmienenej okrem prírody aj sociálnymi, ekonomickými a kultúrnymi faktormi (geografický posibilizmus). Francúzska antropogeografia sa vyvíjala pod silnejším vplyvom sociológie (najmä koncepcií E. Durkheima). Oproti nemeckej antropogeografii venovala väčšiu pozornosť vplyvu človeka na prírodné prostredie (Jędrzejczyk 1997, s. 31).

Antropogeografia mala charakter akéhosi mostu medzi prírodovedne ladenou fyzickou geografiou na jednej strane a na menej exaktných základoch postavenými sociálnymi vedami na strane druhej (Hartshorne 1958, s. 105). V rámci fyzickej geografie a antropogeografie sa začali rýchlo rozvíjať jednotlivé odvetvové subdisciplíny, najmä tie, v ktorých sa uplatnili dobové módné evolucionistické myšlienky (geomorfológia, politická geografia) (Wilczyński 2003, s. 32). Všetky prístupy, ktoré boli v rozpore s dominujúcim duchom špecializácie boli zatlačené do úzadia a ocitli sa v ohrození. Comtov pozitivistický model organizácie vedy opierajúci sa o jediné kritérium zodpovedajúce logickému kritériu v zmysle Kanta, vytlačil Kantovu klasifikáciu vied zohľadňujúcu i kritériá priestoru a času. V dôsledku toho sa geografia už len zriedkavo objavovala v štúdiách z metodológie a filozofie vied. Geografi si začali postupne uvedomovať hrozbu rozplynutia sa geografie, vyplývajúcu z prehlbovania jej vnútornej odvetvovej špecializácie. Upozornil na to napr. Vasilij V. Dokučajev (1846-1903) v Rusku (Isačenko 1986 in Lisowski 1996, s. 318) alebo Ferdinand von Richtho-

fen (1833-1905) v Nemecku (Hartshorne 1958, s. 105). Ten vo svojej inauguračnej prednáške v Lipsku v r. 1883 znovu vzkriesil unitárnu koncepciu geografie. Za zjednocujúci prvok považoval objekt geografického štúdia – zemský povrch chápaný ako vrstvu intenzívnych interakcií jednotlivých geosfér (*Erdoberfläche*).

Hettnerovsko-hartshornovská, landšaftná a vidaliánska koncepcia jednotnej geografie

V hľadaní jednoty geografie pokračoval Alfred Hettner (1859-1941), ktorý pri komparácii vied identifikoval dve skupiny: prvú, ktorých jednota spočíva v predmete štúdia a druhú, ktorých jednota spočíva v metódach. Geografiu zaradil do druhej skupiny, pričom základnou metódou je štúdium priestorovej variability (Hettner 1895, cit. in: Hartshorne 1958, s. 97). Hettner zaradil geografiu k priestorovým vedám, čím sa priblížil ku Kantovej klasifikácii. Vypracoval schému regionálno-geografickej systematiky (*Länderkundliches Schema*). Okrem priestorovosti zdôrazňoval i syntetickosť, pričom odmietol Richthofenov návrh, aby systematická geografia bola nazývaná analytickou geografiou. Podľa Hettnera mali i systematické geografické disciplíny aplikovať okrem analytických i syntetické prístupy (Hartshorne 1939, s. 583). Hettnerova koncepcia sa neopierala o jednotu subjektívne vnímanej krajiny, ale o vnútornú podstatu regiónov a miest, ktorá spočíva vo vzájomnej podmienenosti a konfigurácii ich elementov. Porozumenie týmto vzájomných závislostí tvorilo „dušu“ geografie (Hettner 1927 in Wilczyński 1996a, s. 142). Holistický prístup bol príznačný aj pre reprezentantov nemeckej landšaftnej (krajinnej) geografie (*Landschaftsgeographie*) – napr. Siegfrieda Passargeho. Pojem krajina chápali ako jednotiaci koncept zahŕňajúci všetky zmyslami dostupné javy v rámci určitého územia. Krajinu teda chápali ako zmyslový celkový dojem (Drdoš 1998, s. 66). Hlavným cieľom landšaftnej geografie bolo predstaviť harmonický obraz krajiny. Vysvetlením reálnej existencie tejto harmónie boli vzájomné závislosti jednotlivých prvkov „materiálnej výplne“ územia a integrujúci charakter percepcie krajiny (krajinný obraz) (Passarge 1924 in Wilczyński 1996a, s. 152). Pomerne nezávisle sa landšaftná koncepcia rozvíjala na pôde ruskej geografickej školy, najmä zásluhou Petra Semenova Ťan-Šanského a jeho syna Benjamína Semenova-Ťan-Šanského (Wilczyński 1996a, s. 154).

O prenos ideí oboch nemeckých koncepcií na pôdu americkej geografickej školy sa zaslúžil Carl O. Sauer (1889-1975), tvorca berkeleyovskej školy kultúrnej geografie. O ich rozšírenie sa postaral následne Richard Hartshorne (1899-1980), ktorý je spoluvorcom chorologickej (chorografickej) koncepcie. Jej hlavným cieľom bol výskum územnej diferenciácie regiónov, chápaných ako unikátnych entít (Hartshorne 1939). Územnú diferenciáciu zemského povrchu Hartshorne neredukoval na rozdiely vo faktoch, ale na rozdiely v celkovej kombinácii javov v jednotlivých miestach (Hartshorne 1939, s. 462). Cieľom geografie je podľa neho spoznanie charakteru regiónov a miest prostredníctvom uvedomenia si koexistencie a vzájomných závislostí medzi rozličnými sférami reality a ich diferencovanými prejavmi ako aj porozumenie zemskému povrchu ako celku (Hartshorne 1959, s. 13).

Na pôde francúzskej geografie rozvíjali holistické prístupy predstaviteľia regionálno-geografickej školy Paula Vidala de la Blachea (1845-1919). Popri jeho posibilistickej koncepcii antropogeografie je potrebné upozorniť na ideu jednoty Zeme, ktorú chápali ako celok schopný zoskupovať a udržiavať rôznorodé entity v koexistencii a vzájomnej závislosti

(Vidal de la Blache 1899 in Wilczyński 1996a, s. 145). Osobitný význam je potrebné prisúdiť vidaliánskemu hľadaniu väzieb (dialógu) medzi *civilisation* (ako zdroja tvorivých i konzervatívnych ideí) a široko chápaným geografickým prostredím (*milieu*) odrážajúcich sa rozličnými spôsobmi života (*genre de vie*) v jednotlivých regiónoch (*pays*). Centrálnym problémom bolo podchytenie stálej dialektiky „milieu“ a „civilisation“, nemiznúceho napätia medzi „milieu extense“ (t.j. fyzicky pozorovateľných javov a procesov) a „milieu intense“ (t.j. hodnôt, zvykov, ideí a náboženských predstáv) civilizácie (Jędrzejczyk 2001, s. 51). Kľúčovou ideou Vidala de la Blachea bolo, že štúdium prírody nemožno odtrhnúť od štúdia kultúry (Wilczyński 1996a, s. 146). Vidaliánska koncepcia ovplyvnila i predstavitel'ov iných národných škôl napr. - britskej (napr. John F. Unstead), poľskej (tzv. funkcionálna antropológia B. Malinowského) (Wilczyński 1996a, s. 148).

Hettnerovsko-hartshornovská chorologická koncepcia nadväzujúca na Kantovu epistemológiu, nemecká geografia krajiny a vidaliánska koncepcia regionálnej geografie vyvolali značný ohlas v geografickej komunite v prvej polovici 20. stor. a predstavovali vedúcu paradigmu geografie v tomto období. Mimo tohto hlavného prúdu akademickej geografie sa však rozvíjali i lokačné teórie, interakčné modely (Paulov 1998, s. 18), sociálno-ekologické modely intraurbánnych štruktúr (chicagská škola), ktoré boli predzvesťou príchodu nomoteticky orientovanej teoretickej geografie.

Vývoj v druhej polovici 20. storočia

Vývoj geografie tesne po druhej svetovej vojne bol spojený s kritikou a opustením hettnerovsko-hartshornovskej chorologickej koncepcie, čo podmienilo dynamizáciu dezintegračných tendencií. Už Ackerman (1945) tvrdil, že sústredenie sa na región a na singularitu (unikátnosť) viedlo k zanedbaniu a amaterizmu geografov v oblasti systematického štúdia. Bol zástancom jednotnej geografie, avšak upozornil na potrebu rozvíjať systematickú geografiu, bez ktorej nemôže existovať regionálna geografia. Na druhej strane zdôraznil, že ani systematická geografia sa nezaobíde bez regionálnej geografie a vyzval ku kooperatívne výskumu v geografii. Omnoho ostrejšej kritike podrobil hettnerovsko-hartshornovskú koncepciu F. K. Schaefer (1953). Kritika smerovala predovšetkým k požiadavke excecionalizmu v geografii, pričom za otca tejto myšlienky označil Kanta a zároveň upozornil, že na Humboldta sa nemožno odvolávať ako na autoritu pri odôvodňovaní excecionalizmu vzhľadom na jeho rozlišovanie medzi nomotetickou vedou a idiografickou kozmológiou. Schaefer poukázal na zaostávanie geografie za inými vedami (napr. ekonómiou), ktorého príčinu videl v nereálnej ambícii pestovanej nejasnou ideou unikátnej integrujúcej vedy s unikátnou metodológiou. Odmietol teda metodologické odôvodnenie autonómie geografie. Navrhol, aby sa geografia zamerala na štúdium priestorového usporiadania javov a na priestorové vzťahy medzi javmi (štúdium priestorovej organizácie). Štúdium nepriestorových vzťahov medzi javmi v území mala prenechať iným špeciálnym vedám. Schaefer zredukoval geografiu na hľadanie morfológických (geometrických) zákonitostí, pretože regióny boli chápané ako výsledok pôsobenia všeobecných zákonitostí. Táto Schaeferova práca sa považuje za počiatok kvantitatívnej a teoretickej geografie, ktorá dominovala v 50. a 60. rokoch 20. storočia.

Napriek výraznému redukcionizmu prispela kvantitatívna a teoretická geografia k markantnému obohateniu metodologickej výbavy geografie (regionálna taxonómia, koncept

priestorovej autokorelácie, lokačno-alokačné modely, modely alokácie aktivít), a k odhaleniu geografických pravidielností – napr. teória difúzie inovácie, geografia času a pod. (HAMPL 2000, s. 35, PAULOV 2000, s. 9). Jedným z vedľajších efektov kvantitatívnej geografie, ktorý sa prejavil vo vtedajších socialistických krajinách, bolo čiastočné uchránenie humánnej geografie pred marxistickým dogmatizmom (CHOJNICKI 1996, s. 20). Na druhej strane znevažovaním idiografických prístupov došlo k oslabeniu reputácie regionálnej geografie ako stmelujúcej a integrálnej platformy. Omnoho väčší dôraz sa kládol na výskumné techniky a procedúry ako na ľudí a miesta. Zmenu situácie neprivilovala ani regionálna veda (*regional science*), ktorej vznik inicioval v 50. rokoch 20. stor. americký ekonóm Walter Isard. Na základe neopozitivistických prístupov, neoklasickej ekonomickej teórie a štatistických techník skúmala priestorové problémy v ekonómii, geografii a plánovaní (JOHNSTON et al., 2000, s. 685). Regionálna veda síce prispela k rekonštrukcii humánnej geografie ako priestorovej vedy, avšak k posilneniu syntetických prístupov nevedla. Naopak, prehľbujúca sa špecializácia analytických geografických disciplín dopomohla k tomu, že geografii stratili *raison d'être* ako syntetici poznatkov v priestorovom aspekte (HARVEY 1984, s. 4). Vysoko špecializovaná del'ba práce medzi geografmi spôsobila oslabenie všeobecného pocitu zodpovednosti za rozvoj geografie ako jednotnej vednej disciplíny.

Kvantitatívna a teoretická geografia vyvolala následne vznik ďalších koncepcií, ktoré sa k nej postavili kriticky. Išlo napr. o behaviorálnu geografiu, ktorá sa sformovala v 60. rokoch 20. stor. (napr. LOWENTHAL 1961, WOLPERT 1964, HÄGERSTRAND 1970, WALMSLEY a LEWIS 1984). Objavilo sa aj volanie po opätovnom vzkriesení regionálnej geografie, avšak už na nových teoreticko-metodologických základoch. Návrat k holizmu v nezanedbateľnej miere podnecovalo i postupné uvedomovanie si globálnych ekologických problémov.

Tento vývoj geografie v 2. pol. 20. stor. viedol k nárastu počtu špecializácií. Napr. ako uvádzajú M. GOODCHILD a D. JANELLE (1988, s. 1) počet komisií IGU vzrástol z 9 v r. 1952 na 42 v r. 1986. Súčasne sa zvýšila diverzita filozoficko-metodologických orientácií geografie. Z. CHOJNICKI (1985) ich predstavil ako základné ideály racionality geografie ako vedy, hlavné koncepcie myslenia a vedeckej aktivity majúce charakter opozičnej duality scientizmus - antiscentizmus. Do *scientizmu* zahrnul dva metodologické modely – empirický model a hypoteticko-deduktívny model. V rámci empirického modelu rozlíšil tradično-empirické chápanie (hettnerovsko - hartshornovská chorologická paradigma) a empiricko-induktívne chápanie (schaeferovsko - bungeovská nomotetická paradigma). Hypoteticko-deduktívny metodologický model reprezentuje D. HARVEY a jeho explanačná koncepcia, pričom sa v jeho rámci sformovali dva komplementárne varianty – teoreticko-analytický (napr. teória geosystémov, Hägerstrandova koncepcia časo-priestorovej analýzy) a matematicko-modelový (opisné modelovanie, optimalizačno-normatívne modelovanie). Do *antiscentizmu* zahrnul dve programové koncepcie – humanistickú geografiu a radikálnu geografiu. Okrem toho tento autor naznačil osobitné postavenie *sovietskeho* filozoficko-metodologického modelu geografie, založeného na marxisticko-leninskej filozofii (CHOJNICKI 1985). Z hľadiska postojov k syntéze a holistickému prístupu v geografii sa uvedené koncepcie myslenia a v ich rámci sformované modely výrazne odlišovali. Priaznivý vzťah k syntéze mali hetterovsko-hartshornovská paradigma a humanistická geografia. Ostatné koncepcie, ovplyvnené pozitivistickou metodológiou a marxizmom, boli k holistickým prístupom skôr odmietavé. Marxistickí ideológovia, opierajúci sa o dialektický a historický materializmus,

považovali holizmus za prejav návratu k metafyzike, za krok späť (Wilczyński 1996a, s. 209) a celostné videnie sveta obmedzovali na jeho materiálnu jednotu.

V rámci tohto diskurzu je produktívne upozorniť na Habermasovu klasifikáciu koncepcií poznania založenej na záujmoch (1972), ktorá člení vedy na empirické (analytické), hermeneutické a kritické (Kasala, 1998, Johnston a Sidaway 2004, s. 20-22). *Empirické (empiricko-analytické) vedy* sa zameriavajú na skúmanie objektívnej reality vylúčne na základe empirických faktov. Hlavným cieľom empiricko-analytických vied je identifikácia zákonitostí, výrokov so všeobecnou, ba dokonca až univerzálnou platnosťou a aplikabilitou aj v oblasti predikcie. Orientujú sa teda nielen na opis (v geografickom kontexte odpoveď na otázku kde je to ?), ale i vysvetlenie (explanáciu) (v geografickom kontexte odpoveď na otázku prečo je to tam ?). Záujmom poznania je v tomto prípade dosiahnuť technologické ovládnutie prírody a spoločnosti. Z hľadiska vývinu geografického myslenia empiricko-analytický prístup dobre reprezentuje nomotetická geografia, sformovaná v 50. rokoch 20. stor. najmä pod vplyvom pozitivizmu a neopozitivizmu. *Hermeneutické vedy* popierajú existenciu separátneho empirického sveta mimo jeho individuálneho pozorovania, čiže žiadne pozorovanie a opis nemôže byť neutrálne. Podľa hermeneutických vied nemôžu existovať všeobecné zákonitosti ľudského správania, pretože ľudí nemožno chápať ako stroje, ktoré vždy rovnako reagujú na identické stimuly. Podobne sa procesy generované na vyšších hierarchických úrovniach (globálnej, štátnej) diferencovane odrážajú v jednotlivých regiónoch a lokalitách. Pre hermeneutické vedy je príznačný metodologický individualizmus. Hermeneutické vedy nám neponúkajú explanáciu, ale porozumenie tomu, čomu ľudia veria, aké hodnoty vyznávajú, ako sa rozhodujú a správajú. Študuje sa dynamika každodenného života v lokálnom prostredí. Záujmom poznania je v tomto prípade zlepšovanie komunikácie medzi ľuďmi. Z hľadiska vývinu geografického myslenia hermeneutický prístup dobre reprezentuje humanistická geografia, sformovaná začiatkom 70. rokov 20. stor. najmä pod vplyvom antipozitivistických smerov – hermeneutiky, fenomenológie a existencializmu (napr. Tuan 1971, 1974, Buttner 1976). Jej kardinálnym problémom je porozumieť vzájomnej jednote ľudského ducha a prostredia a objasniť človeka i prírodu ako celok v humanistických kategóriách. *Kritické vedy* sa odlišujú od oboch predchádzajúcich skupín tým, že neakceptujú ani implicitný determinizmus prvých ani voluntarizmus druhých. Kým empirické vedy naznačujú, že ľudia v podstate nemajú pod kontrolou svoje životy, hermeneutické vedy naznačujú, že ich majú pod kontrolou úplne. Podľa kritických vied ľudia žijú v societách, ktoré sú komplexnými organizáciami vytvorenými za účelom zaistenia ako každodenného individuálneho prežitia, tak aj kolektívneho medzigeneračného prežitia. Tieto society si vyžadujú dodržiavanie určitých pravidiel, aby sa dosiahla ich existenčná udržateľnosť. V kritických vedách je nevyhnutné zhodnotiť základné pravidlá, ktorými sa spoločnosť riadi za účelom porozumieť jednotlivým okolnostiam a udalostiam a súčasne pokúsiť sa hľadať optimálne mechanizmy fungovania spoločnosti. Poznávacím záujmom je v tomto prípade emancipácia (Johnston-Sidaway 2004). Z hľadiska vývinu geografického myslenia kritický prístup dobre reprezentujú anarchisti z konca 19. stor. Reclus a Kropotkin, radikálna geografia (napr. Harvey 1972, 1973, 2003) a realistická geografia (napr. Sayer 1984), sformované v 70. a 80. rokoch 20. stor. najmä pod vplyvom marxizmu, neomarxizmu, Giddensovej teórie štruktúracie a transcendentnému realizmu. Práve teórii štruktúracie prisudzujú niektorí autori schopnosť integrovať geografiu – napr. Kellerman (1987). Podobne ako teória štruktúracie prepájajúca marxistické a humanistické teoretické koncepty, má integračný potenciál

i transcendentný realizmus, hľadájúci kompromis medzi teóriou a empiriou. Z oboch čerpe inšpirácie zrekonštruovaná resp. „nová“ regionálna geografia (Paulov 1996, s. 12, Pavlínek 1993, s. 19).

V súčasnej geografii sa teda môžeme stretnúť s uplatňovaním všetkých troch koncepcií poznania v zmysle Habermasa. Aktuálna vývojová etapa geografie je tiež spájaná s postmodernou geografiou, ktorá vzišla z odmietnutia osvietenského gnozeologického programu a postštrukturalistických prístupov. Má skeptický postoj voči univerzálnym teóriám. Postmodernistický diskurz je fragmentarizovaný do množstva vedeckých škôl s „vlastnou jazykovou hrou“. Cieľom je udržiavanie diskusie medzi odlišnými a často protirečivými výkladmi reality. Pripúšťa sa formulácia teórií pre jednotlivé časo-priestorové segmenty (kontexty), v čom Paulov (1997) vidí náznaky návratu k excecionalistickej koncepcii geografie. Postmoderná geografia sa teda vyznačuje teoretickým pluralizmom a metodologickým eklekticismom (Matlovič 1999).

Anne Buttimer (2004) v tejto súvislosti poukázala na analógiu medzi súčasnou situáciou v noosfére a geografií. Noosféru dnes obývajú mnohé svety - ohraničené hranicami kultúry, religie, jazyka, rasy a politiky. Sú to svety často s navzájom indiferentnými až ignorantskými postojmi, niekedy viac naklonené súťaživosti a konfliktom ako kooperácii a vzájomnému porozumeniu. To je možné aplikovať aj na geografiu. Aj tu máme do činenia s rozličnými výskumnými tradíciami, rozličnými svetmi epistemologických prístupov, stále sa vzdŕaľujúcich a separujúcich, so vzťahmi medzi sebou charakterizovaných ignoranciou, indiferenciou, ba dokonca nepriateľstvom. Možno súhlasiť s Lisowskim (1996, s. 317) a mnohými inými autormi, že táto dezintegrácia oslabujúca vnútornú koherenciu geografie môže viesť až k strate jej identity. Aj preto súčasný prezident IGU A. Vallega (2005) ako jeden zo strategických cieľov na najbližšie obdobie považuje presadzovanie holistických prístupov v geografii a hľadanie efektívnej integrácie oboch komponentov produkcie geografických znalostí, pod ktorými rozumie nomotetické prístupy na jednej strane a idiografické prístupy na strane druhej.

Čo stmel'uje geografiu a určuje jej externú pozíciu v kontexte vied?

V kontexte stručného náčtu geografického myslenia je zreteľné, že dezintegračné tendencie sa zintenzívnili v 2. pol. 20. storočia. Preto je dnes mimoriadne aktuálnou otázkou, čo spája tak odlišné prúdy a špecializované disciplíny, ktoré sa často skôr označujú ako systém geografických vied. Odpoveď na túto otázku hľadalo a hľadá mnoho autorov. U nás to boli napr. J. Paulov (1969, 1996, 2002), O. Bašovský (1979), Ľ. Mičian (1979), V. Lauko (1982), F. Martinec (1982), E. Mazúr, J. Drdoš a J. Urbánek (1983), K. Kasala (1998), J. Drdoš (2004), F. Žigrai (2005). Z doterajších prác vzišlo mnoho podnetov, ktoré je pomerne obtiažne klasifikovať. Po určitom zjednodušení týchto pohľadov je možné vyčleniť a stručne prediskutovať nasledovné možnosti hľadania tmelu geografie:

- a) ontologické potvrdenie autonómie a jednoty – geografiu stmel'uje objekt a predmet jej skúmania,
- b) epistemologické potvrdenie autonómie a jednoty – geografiu stmel'uje spoločné epistemologické pole, t.j. spoločné metodologické prístupy, metódy a spôsoby interpretácie skúmaných javov,

- c) problémové potvrdenie autonómie a jednoty – geografiu stmelujú spoločné problémové koncepcie, ktorých riešenie si vyžaduje spoluprácu fyzických a humánnych geografov,
- d) pragmaticko-inštitucionálne potvrdenie autonómie a jednoty – geografiu stmeluje pud sebazáchovy geografov a spoločné inštitucionálne štruktúry.

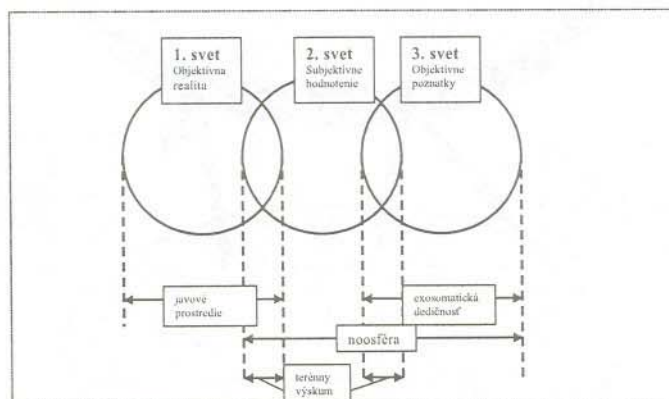
Ontologické potvrdenie autonómie a jednoty – problematická hybridná povaha a otvorenosť objektu skúmania geografie

Väčšina geografov sa zhoduje, že určenie externej pozície geografie v kontexte vied je zložitým metageografickým problémom. Vyplýva to z extrémnej komplikovanosti objektu geografického štúdia. Ako uvádza M. Hampl (2000, s. 36) geografia je jedinou špeciálnou vedou, ktorá sa zaoberá všetkými kvalitatívnymi druhmi javov. V slovenskej geografickej škole sa za objekt geografie považuje krajinná sféra Zeme, ktorú chápeme ako zložitý hybridný časo-priestorový, látkovo-energetický a informačný systém, zahŕňajúci vrchnú časť litosféry s georeliéfom, hydrosféru, spodnú časť atmosféry, pedosféru, biosféru, sociálno-ekonomickú sféru a vzájomné vzťahy medzi uvedenými sférami (Mičian, Zatkálík 1986).

Rastúca vývojová zložitosť a komplexita sveta, rapidný nárast informačného zosieťovania jednotlivých lokalít na svete prostredníctvom moderných informačno-komunikačných technológií (Castells 1989), expanzia kyberpriestoru a vývoj humánnej geografie v ostatných decéniách si podľa nášho názoru vyžadujú precizovať predstavu o objekte skúmania geografie. Táto potreba súvisí s vymedzením objektu skúmania humánnej geografie, za ktorý je tradične považovaná sociálno-ekonomická sféra – t.j. ľudská spoločnosť a produkty jej aktivity v priestorových štruktúrach. Za produkty sa väčšinou považovali materiálne entity a v menšej miere, napriek zmienke o informačnom atribúte krajinskej sféry Zeme ako systému v uvedenej definícii, sa zdôrazňovalo, že k produktom ľudskej spoločnosti patria aj myšlienky, predstavy, poznatky, hodnoty, túžby, averzie, emócie, stereotypy, tradície, kultúra, umenie, decízie, teoretické systémy, filozofické, právne, religiózne, etické, estetické a ideologické systémy a podobne. Geografický výskum významu historicko-intelektuálnych spôsobov myslenia a ideí pri skúmaní vývinu vzťahov príroda-ľudská spoločnosť akcentoval napr. L. Guelke (1989). Súčasťou krajinskej sféry Zeme je aj kyberpriestor, virtuálna realita, ktorej rozvoj súvisí s dematerializáciou ekonomiky.

Pri interpretácii nemateriálnych entít a ich zloženín ako súčastí krajinskej sféry Zeme sa možno oprieť minimálne o dva relevantné koncepty z oblasti filozofie vedy. Prvým je koncept noosféry – vrstvy myslenia pozostávajúcej z ľudského vedomia. Jeho výhodou je kompatibilita so zaužívanou sférickou štruktúrou objektu geografie. Koncept noosféry zaviedli Francúzi E. Le Roy a P. Teilhard de Chardin a rozvinul Rus V. I. Vernadskij. Noosféra sa interpretuje buď ako psychosociálna sféra, ako najvyššie štádium evolúcie, alebo ako časť biosféry, ktorá bola transformovaná pod vplyvom ľudskej kultúry a myslenia. Na užitočnosť konceptu noosféry pre geografiu upozornil napr. J. H. Bird (1963). Druhým konceptom je Popperov obraz sveta založený na pluralite troch ontologicky odlišných svetov (obr. 1): prvého (fyzického) sveta, tvoreného materiálnou substanciou (objektívna realita), druhého sveta vedomia, resp. sveta duševných stavov (teda subjektívnych skúseností a hodnotení sveta) a tretieho sveta ideí v objektívnom zmysle (teda objektívnych poznatkov o svete). Tieto tri svety pôsobia na seba tak, že druhý svet spolupôsobí s oboma zostá-

vajúcimi svetmi, avšak prvý a tretí svet na seba nemôžu pôsobiť priamo, len prostredníctvom druhého sveta (Popper 1979 in Fajkus 2005, s. 96). Vývoj humánnej geografie v ostatných decéniách ukázal, že do zorného poľa našej vednej disciplíny sa okrem prvého sveta dostal aj Popperov druhý svet. Tieto snahy dobre dokumentujú výsledky humanistickej geografie. Tretí svet, resp. jeho geograficky relevantný segment, je možné chápať ako doménu štúdia teoretickej geografie, dejín geografického myslenia a metageografie.

Obr. 1: Popperov koncept troch svetov

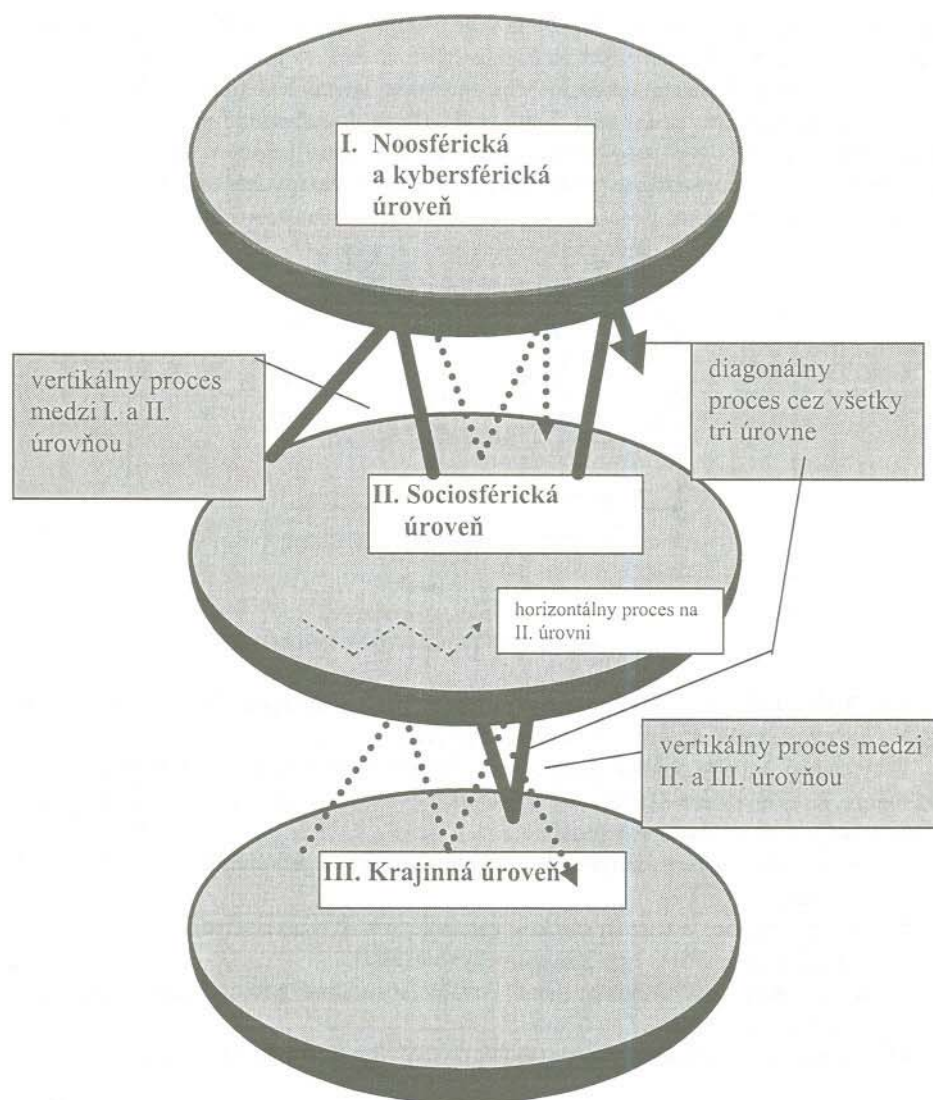
J.H. Bird (1985, s. 405) hľadá prepojenie medzi uvedenými dvoma konceptami a za noosféru považuje druhý a tretí svet v zmysle Poppera.

Z hybridnej povahy objektu geografie vyplýva potreba špecifického prístupu k jeho skúmaniu. Krajinná sféra Zeme podľa nášho názoru obsahuje päť skupín kvalitatívne odlišných vzájomne previazaných geosfér:

- a) materiálne geosféry anorganickej povahy (litosféra s georeliéfom, atmosféra, hydrosféra),
- b) materiálnu geosféru anorganicko-organickej povahy (pedosféra),
- c) materiálnu geosféru organickej povahy (biosféra),
- d) materiálnu geosféru antropogénnej povahy (sociálno-ekonomická sféra, resp. sociosféra a technosféra),
- e) nemateriálne geosféry antropogénnej povahy (noosféra, kybersféra).

Kým prvé tri skupiny geosfér sú doménou skúmania prírodných vied (vied o neživej a živej prírode), štvrtá skupina sociálnych, humanitných a technických vied a piata skupina je doménou štúdia humanitných vied, kognitívnych vied a filozofie.

Objekt geografie je možné interpretovať aj na základe inšpirácie z práce nemeckého geografa M. Büttnera (1985), ktorý sa zaoberal geografickým štúdiom relígií. Vypracoval Bochumský model vzájomného pôsobenia medzi relígiou a geografickým prostredím (bližšie R. Matlovič 2001, s. 17-19). Podľa tohto modelu prebiehajú interakcie medzi štruktúrami, ktoré sa vzťahujú k trom úrovňam. Ak by sme jeho predstavu adaptovali na problém objektu geografie, mohli by sme identifikovať tieto štruktúrne úrovne s odlišným stupňom vývojovej zložitosti (obr. 2):

Obr. 2: Objekt geografie ako adaptácia Bochumského modelu
(upravené podľa M. Büttnera 1985)

Prvá a najvyššia je *noosférická a kybersférická úroveň*, zahŕňajúca nemateriálne entity antropogénneho pôvodu (sféra myslenia, predstáv, vnímania, hodnôt, etických princípov, nemateriálnej kultúry, náboženských a ideologických doktrín, virtuálny kyberpriestor). Stredná je *sociosférická úroveň*, ktorú tvorí obyvateľstvo, pozostávajúce z jednotlivcov a rozličných skupín (vymedzených na báze biologických, sociálnych, ekonomických, politických a kultúrnych znakov alebo záujmov) a im zodpovedajúce inštitucionálne štruktúry. Sociosférická úroveň vyvíja aktivity, ktoré možno nazvať sociálno-ekonomickým, politic-

kým a kultúrnym životom. Prejavy aktivít sociosférickej úrovne môžu byť z časového hľadiska pravidelné (denne, týždenne) alebo epizodické. Z hľadiska priestorového okruhu pôsobenia sa rozlišuje ich lokálny, regionálny a globálny dosah. Tretia a najnižšia je *krajinná (landšaftná) úroveň*, obsahujúca všetky materiálne objekty a javy prírodného a technosférického prostredia (trvalé zariadenia slúžiace na aktivity sociosféry). Na každej úrovni prebiehajú horizontálne procesy. Medzi susednými úrovňami prebiehajú vertikálne procesy a medzi všetkými úrovňami prebieha hlavný tzv. diagonálny proces. Sily pretvárajúce krajinu nepochádzajú priamo z noosférickej a kybersférickej úrovne, ale každý vzťah medzi ňou a krajinnou úrovňou funguje prostredníctvom sociosférickej úrovne. Geografia vo svojom skúmaní venovala spočiatku veľkú pozornosť horizontálnym procesom na tretej úrovni. Postupne, najmä v súvislosti s rozvojom sociálnej geografie sa začala venovať horizontálnym procesom na druhej úrovni a vertikálnym procesom medzi treťou a druhou úrovňou. V ostatnom období, najmä v súvislosti s rozvojom humanistickej geografie, sa do jej zorného poľa dostala prvá úroveň, vertikálne procesy medzi prvou a druhou úrovňou a diagonálny proces, najmä vplyvy kybersféry na zmeny geografickej organizácie krajiny. Až v komplexnom skúmaní celej zložitosti vzájomného pôsobenia troch štruktúrnych úrovní takto chápaného objektu je možné hľadať naplnenie bádateľských ambícií geografie. Práve v štúdiu vertikálnych a diagonálnych interakcií medzi uvedenými tromi štruktúrnymi úrovňami je geografia ako disciplína nezastupiteľná nielen na poli výskumu, ale i edukácie.

Podobnú ideu predstavil R. D. Sack (1997), ktorý za základné kategórie porozumenia spoločnosti považuje miesto, priestor a teritorialitu. Miesto zjednocuje sféru prírody, sféru sociálnych vzťahov a sféru významu. Identita miesta je výsledkom pôsobenia týchto troch sfér. Sackov model implikuje, že priestor a miesto zvlášť, je styčným bodom síl, ktoré ovplyvňujú naše životy. Miesto nie je nič samo osebe. Môže existovať výlučne prostredníctvom človeka ako sprostredkovateľa. Územie sa stane miestom len vtedy, keď ho osídlí človek a tým mu dá nejaký špecifický význam. Výskum v rámci prírodných vied, sociálnych vied a humanitných vied reprezentuje tri odlišné pohľady a chápania sveta, avšak ani jeden z nich nám neprináša celú pravdu. Geografický pohľad a analýza miesta spája tieto pohľady dovedna (Holt-Jensen 2001, s. 4).

Zaujímavé myšlienky v tomto kontexte uverejnila A. Buttimer (1990), ktorá vychádzala z klasickej schémy štyroch sfér akademickej praxe – *Poesis* (objavovanie, kritická reflexia a filozofické zamýšľanie sa nad svetom), *Paideia* (edukácia, učenie sa), *Logos* (systematické analytické štúdium, formulácia teórií), *Ergon* (aplikácia poznatkov v praxi). Práve *Poesis* a *Paideia* by mali byť oblasťami, ktoré by mali prispieť k zmierneniu protirečení medzi tzv. vedeckým svetonázorom a humanistickou víziou skutočnosti (Wilczyński 1996b, s. 194). Aplikujúc túto schému na podmienky geografie a vychádzajúc z Lovelockovej hypotézy Gaia, A. Buttimer (1990, s. 27) do centra uvedených štyroch sfér geografickej praxe kladie *Gaiu* – čiže ideu Zeme videnej z ľudskej perspektívy, Zeme, ktorá je jediným „domovom“ ľudstva. Gaia je teda považovaná za jadro objektu geografie.

Takto široko koncipovaný objekt geografie si vyžaduje špecifikovať jeho aspekty, ktoré sú pre geografiu relevantné, teda vymedziť predmet jej bádateľského záujmu. Geografi sa zhodujú na dvoch základných metodologických atribútoch – priestorovosti a syntetickosti, pričom ako uvádzajú E. A. Ackerman (1945, s. 133) a J. Paulov (1968, s. 60) priestoro-

vosť implikuje syntetickosť. Geografia sa podľa M. Hampla (2000, s. 36) síce zaoberá všetkými kvalitatívnymi druhmi javov, avšak iba určitým parciálnym spôsobom. Špecifikum geografického prístupu spočíva v štúdiu vzájomných vonkajších interakcií kvalitatívne rozmanitých javov a ich hierarchicky usporiadaných zoskupení a hľadanie pravidielností v priestorovej diferenciácii komplexných systémov. Geografia teda abstrahuje od vnútornej podstaty týchto javov. Toto skúmanie prenecháva špecializovaným odvetvovým disciplinám (Paulov 1968, s. 60), s bádateľskými výsledkami ktorých potom ďalej pracuje. Dôležité je uviesť i mierkové limity geografického skúmania. Geografia skúma kvalitatívne pestré spektrum javov prejavujúcich sa v mierke každodennej ľudskej skúsenosti (Wilczyński 2003, s. 62), pričom zohľadňuje viaceré taxonomické úrovne (globálnu, regionálnu, lokálnu a simplexnú v humánnej geografii, resp. planetárnu, regiónickú, chórnickú a topickú vo fyzickej geografii). Okrem toho je potrebné zdôrazniť, že geografia dôsledne aplikuje časopriestorový princíp, t.j. neobmedzuje sa len na súčasný stav skúmaných javov, ale zohľadňuje predchádzajúci vývoj s cieľom lepšie pochopiť ich aktuálny stav a vytvoriť si východiská pre predikciu budúcich stavov skúmaných javov.

HPadanie externej pozície geografie v ontologickom kontexte

Z doterajších úvah vyplýva, že určiť pozíciu geografie v kontexte vied je pomerne komplikovaný problém. V našej literatúre podrobne zdokumentoval rozličné názory na postavenie geografie v systéme vied Ľ. Mičian (1988a). Uviedol desať možností, pričom v našej edukačnej praxi sa udomácnil názor tohto autora, že geografia leží v prieniku prírodných, spoločenských, technických a geometrických vied. Na tomto mieste je možné pripomenúť interesantný spor na pôde sovietskej geografie medzi skupinou zástancov dualistickej koncepcie – napr. Grigorjev, Zabelin, Isačenko, Alampiev, Pokšiševskij (geografia rozdelená na dve samostatné disciplíny – fyzickú geografiu zaradenú k prírodným vedám a ekonomickú geografiu zaradenú k spoločenským vedám) a monistickej koncepcie geografie – napr. Anučin, Baranskij, Sauškin (jednotnej geografie zaradenej do jednej skupiny vied) (Hampl 1971, s. 25, Mičian 1988a, s. 293). V tejto súvislosti je dôležité Mičianove stanovisko, že ak by sme mali z pragmatických dôvodov zjednodušiť situáciu a rozhodnúť sa len pre jednu z uvedených skupín vied, má geografia najbližšie do skupiny spoločenských vied, pretože vo vzájomnom pôsobení prírody a ľudskej spoločnosti hrá vedúcu úlohu spoločnosť (Mičian 1988a, s. 295). Podobný názor má M. Hampl (1971, s. 26), ktorý tvrdí, že sociálna (v našom chápaní humánna) geografia má bližšie ku komplexnej geografii, pretože maximálna komplexita komplexnej geografickej diferenciácie je spôsobená práve existenciou spoločnosti a je rozvojom ľudskej spoločnosti do istej miery zjednotená. Mičian (1988) uvádza aj ďalších reprezentantov tohto pohľadu – napr. Sauškina, Clavala, Wirtha. Na druhej strane existujú i názory, že geografia patrí k prírodným vedám – napr. Ljamin a do určitej miery i Isačenko (Mičian 1988a). K tejto pozícii sa v istej miere priklonili i reprezentanti slovenských geografických pracovísk v liste z r. 2004 adresovanom ministrovi školstva, v ktorom protestovali proti rozdeleniu geografie do rozličných skupín vied v novej nomenklatúre vedných odborov na Slovensku (Výnos...). Hoci list upozorňuje na fakt, že striktné delenie vied je už prekonané, pripúšťa sa v ňom zaradenie geografie do prírodných vied argumentujúc, že ľudskú spoločnosť geografia študuje ako súčasť celej krajinskej sféry Zeme.

Podľa nášho názoru, ktorým sa prikláňame k pohľadom iných autorov (napr. Suliborski 2004, Rykiel 2004) **prekážkou pre dosiahnutie jednoty geografie a dokonca ohrozenie jej ďalšej existencie je považovanie geografie za prírodnú vedu.** Už existencia rozličných výskumných tradícií, ktoré sa sformovali v priebehu vývoja geografického myslenia vylučuje možnosť považovať geografiu za prírodnú vedu. V rámci prírodovedného výskumu si totiž ťažko možno predstaviť jevstvovanie bádateľských tradícií podmienených ideologickým, filozofickým, národným alebo kultúrnym kontextom. Snaha pripútať geografiu k prírodným vedám zaváňa metodologickým naturalizmom, teda neopozitivistickým úsilím o metodologickú unifikáciu všetkých vied na báze prírodných vied. To by viedlo k popretiu metodologickej autonómie značnej časti súčasnej humánnej geografie. Ako rýdzo prírodná veda môže geografia zovšeobecňovať len čiastkové poznatky, čo lepšie robia odvetvové vedy. Lipnutie geografov na tomto stanovisku preto môže v konečnom dôsledku viesť k zániku geografie ako samostatnej vednej disciplíny, čoho evidentným symptómom je jej rozprášenie v slovenskej nomenklatúre odborov výskumu a vývoja.

Inšpiratívnou prácou z pohľadu riešenia problému pozície geografie v kontexte vied je štúdia W. Wilczyńskiego (2003). Tento autor upozornil, že v súčasnosti všeobecne zaužívaný model organizácie vedy, opierajúci sa o ontologické objektovo-predmetové kritérium je pre geografiu nevyhovujúci. To napokon skonštatoval už R. Hartshorne (1939, s. 544, 549), ktorý uviedol, že takmer všetci moderní geografi si nemôžu zvyknúť na arbitrárne delenie vied na prírodné a sociálne. Korene objektovo-predmetovej klasifikácie vied v súlade s prechodom od jednoduchších a všeobecnejších javov k zložitejším a komplexnejším javom je možné nájsť v prácach Saint-Simona a Hegela. Zakladateľ pozitivizmu Comte prevzal a zjednodušil Saint-Simonov systém, pričom Comteho systém sa stal základom klasifikácie vied založenej na princípe subordinácie (Kedrov 1979). Pritom práve v období dominancie pozitivizmu od pol. 19. stor. sa zintenzívnil proces diferenciacie filozofie do špeciálnych vied s čím súviselo i formovanie organizačného modelu vedy. Znamená to teda, že ideové základy geografie sa kladli v období, keď striktné delenie vied ako ho poznáme dnes, ešte neexistovalo. To je jedna z príčin, prečo nie je možné na geografiu bezproblémovo napasovať v súčasnosti akceptovaný organizačný model vedy. Ani podľa V.S. Ljamina (1980, s. 302) neexistuje vo filozofickej literatúre klasifikácia vied, v ktorej by bola pozícia geografie definovaná na báze ontologických princípov. Nespoliehal sa na nich ani sovietsky geograf V.A. Anučin (1960, s. 164), ktorý okrem predmetovej jednoty vychádzajúcej z historického a dialektického materializmu (na báze materiálnej jednoty sveta) zdôrazňoval i metodologickú jednotu geografie, ktorú zabezpečuje aplikácia chorologickej metódy vo všetkých geografických disciplínach. Na tomto mieste je potrebné pripomenúť, že na pôde sovietskej geografie (Grigorjev, Ljamine) vychádzajúcej z dialekticko-historického materializmu a Engelsovej koncepcie foriem pohybu hmoty vznikla idea, že objektom štúdia geografie je geografická forma pohybu hmoty (Demek 1988, s. 19-20, Mičian 1988b).

V našej literatúre sa problematike unitárnych koncepcií geografie venoval J. Paulov (1969), ktorý upozornil na prácu F. Fehrmanna z r. 1962. Tento autor pokladal rozdelenie vied na prírodné a spoločenské za nevýstižné a neadekvátne vo vzťahu k živému a vnútorne kontinuálnemu systému vied s množstvom vzájomných prienikov a prechodných disciplín. Fehrmann s využitím Oppenheimovej schémy myšlienkového procesu so štyrmi pólmi (abstrakcia - konkretizácia, typizácia - individualizácia) situuje geografiu najbližšie k pólu konkretizácie (Paulov 1969, s. 130-132). V prístupoch Anučina a Fehrmanna badať hľadanie

odôvodnenia autonómie, jednoty a externej pozície geografie na mimoontologickej báze. W. Wilczyński (2003) tiež sústredil svoju pozornosť na epistemologické odôvodnenie identity a autonómie geografie.

Epistemologické potvrdenie autonómie a jednoty geografie

Epistemologické odôvodnenie autonómie a jednoty geografie zdôrazňuje špecifický spôsob chápania a interpretácie sveta. Pri jeho hľadaní je možné využiť bohaté tradície geografického myslenia. Ako upozorňujú D. Livingstone - R.T. Harrison (1981) a W. Wilczyński (1996a, s. 109-112, 2003, s. 51) pre geografiu je mimoriadne inšpiratívna Kantova epistemológia, ktorú podal v práci *Kritika čistého rozumu*. Spočívala v prijatí nového pohľadu na poznávací proces, najmä na aktívnu úlohu subjektu v jeho rámci. O výsledkoch poznávacieho procesu teda nerozhodujú len empirické fakty, ale tiež subjektívny stav mysle a jej prirodzené vlastnosti. W. Wilczyński (2003, s. 53) poukázal na Kantov koncept *synopsie*, čiže syntetizujúcej vlastnosti ľudskej mysle. Človek sa vyznačuje celostným charakterom percepcie a myslenia implikujúcim súčasnú aktivitu všetkých psychických dispozícií. Kant tvrdil, že bezhraničná rôznorodosť javov pozorovateľných na zemskom povrchu podlieha v rámci procesu vnímania určitej deformácii a syntetizovaniu. Prijatie kantovskej epistemológie potom znamená, že geografiu môžeme považovať za vedu prírodnú len v prípade, ak by sme sa priklonili k humboldtovskej koncepcii prírody ako celej pozorovateľnej reality. Geografia sa teda javí ako humanitná veda (Wilczyński 2003) a je vo vzťahu k prírodným vedám transcendentná. Hlavný rozdiel tu spočíva v tom, že kým prírodovedci skúmajú len tie významy, ktoré sami javom priznávajú, geografi musia pri svojom skúmaní zohľadniť aj významy, ktoré javom pripisujú ľudia sídliači na skúmaných územiach (Christensen in Wilczyński 2003). Na potrebu skúmania meniacich sa koncepcií geografického prostredia v ľudskom vedomí upozornil napokon už J. K. Wright (1947), ktorý navrhol vytvorenie samostatnej vednej disciplíny geozofie (geosophy).

Kantovu epistemologickú koncepciu verifikovali a rozvinuli psychologické a neurobiologické výskumy v 20. storočí. Ide napr. o výskumy F. Cricka a C. Kocha týkajúce sa vedomého videnia a vnímania, na ktorom sa kauzálne zúčastňujú hierarchicky vyššie zrkovité oblasti mozgovej kôry. Tie kódujú a čoraz komplexnejšie spracovávajú príznaky vizuálnych objektov (Beňušková 2002, s. 91), čo potvrdzuje jednotu procesu vnímania a porozumenia. V psychológii vnímania sú v tejto súvislosti relevantné poznatky geštaltovej psychológie (napr. Kirk 1963), ktorá za základné prvky psychiky považuje celostné štruktúry – geštaly. Celosť geštaltu určuje, ktoré časti stimulu človek spája do zmysluplného vnemu (Beňušková 2002, s. 75-76). Relevantné sú aj závery J. Piageta, ktorý v rámci analýzy interných mechanizmov poznania poukázal na premeny empirie v závislosti od epistemického vybavenia poznávacieho subjektu (Rybár 1997, s. 70), čo si podľa J. O'ahel'a (1996, s. 242) uvedomovali i niektorí predstavitelia medzivojnovnej nemeckej landšaftnej geografie (napr. Passarge). Produktívne v tomto kontexte sú poznatky štruktúrneho kognitivismu. Podľa jeho reprezenanta J. Brunera (1973 in Wilczyński 1996a, s. 23) vnímanie predstavuje zložitý proces, závislý od osobnosti percipienta, motivačných faktorov, sociálnych faktorov a od skúsenosti. Percipient je osobou aktívne selektujúcou a deformujúcou informácie na vstupe za pomoci kategoriálnych kódovacích systémov. Tieto systémy umožňujú percipientovi doplniť zmyslami vnímanú informáciu o vlastné interpretácie, organizovanie

a hodnotenie. To je základom tvorenia celostnej vízie reality. Syntetický charakter procesov ľudského vnímania a myslenia má teda veľmi blízko k holistickým koncepciám zakladateľov modernej geografie – Humboldta a Rittera. Vo svetle týchto poznatkov je možné konštatovať, že geografia ako integrálna oblasť vedy je zdrojom poznatkov najviac zodpovedajúcich ľudskej psychickej štruktúre a teda aj najviac zodpovedajúcich potrebám edukácie. V dnešnej informačnej dobe, ktorá produkuje enormné množstvo informácií, má veľký význam schopnosť selekcie relevantných poznatkov. Geografia dlhodobo kultivuje know-how ako sa neupíjať v množstve podrobností, preto by rozhodne nemala byť obeťou chystaných kurikulárnych reforiem vzdelávania na základných a stredných školách.

Na tomto mieste je potrebné bližšie vysvetliť know how geografie integrovať poznatky odvetvových vied. Na tento účel je možné aplikovať štyri metaforické koncepcie sveta podľa S. C. Peppera z r. 1942 - formizmus, mechanizmus, organicizmus a kontextualizmus (Buttimer 1993, s. 79-85). Každá z nich ponúka odlišnú interpretáciu komplikovanej reality a každá z nich poskytuje bázu pre tvorbu teórií, paradigiem a výskumných modelov. *Formizmus* opisuje svet ako mozaiku (rôznorodosť) foriem, teda ako mapu. Jeho geografickou podobou je inventarizácia, mapovanie, kartografická interpretácia rozmiestnenia javov a foriem usporiadania (*pattern*). Formizmus má teda analytické ciele a dobre ho reprezentuje kvantitatívna geografia (priestorová analýza). *Mechanicizmus* zdôrazňuje väzby, najmä funkčné vzťahy. Svet si predstavuje ako kauzálne prepojené systémy, ktoré vstupujú do vzájomných interakcií. Mechanizmus má podobne ako formizmus analytické ciele, avšak kladúc dôraz na väzby sa od formizmu líši spojitým chápaním reality. Reprezentuje ho systémový prístup v geografii. *Organicizmus* chápe svet ako vnútorné spojený organizmus a na rozdiel od formizmu a mechanizmu sa snaží o holistickú víziu sveta, pričom celostná povaha sveta je apriórne predpokladaná. Tento predpoklad sa môže opierať o vnútorné presvedčenie bádateľa resp. o jeho metafyzickú vieru. Organicizmus je orientovaný na syntézu. *Kontextualizmus* vníma svet ako arénu spontánnych a neopakovateľných udalostí a javov. Javy sú chápané v ich kontextoch (napr. teoretických, vývojových, priestorových, kultúrnych, ekonomických, politických, sociálnych, civilizačných) so súčasným zohľadnením všetkých možných sietí súvislostí a faktorov. Namiesto detailných analýz vedúcich často k zahmlievaniu podstaty regiónov sa sústreďuje na podstatné črty a špecifiká. Tento princíp skúmania všetkého súčasne v kontexte so všetkým vyhovuje predstave geografie ako vedy s neohraničeným objektom skúmania a so zameraním na spájanie javov patriacich do značne odľahlých kategórií (Wilczyński 2003). Humboldtovské heslo „jednota v rôznorodosti“ leží vlastne v prieniku organicistického a kontextuálneho chápania sveta.

Dichotómia scientizmus-antiscentizmus, resp. nomotetický versus idiografický spôsob produkcie geografických poznatkov je pre budúcnosť geografie podľa nášho názoru škodlivá. Problém totiž nestojí tak, že riešime dilemu, či uprednostníme čísla alebo slová, presné dáta pred menej presnými dátami. Dnešná spoločenská realita je v podstate neustála zmena. Podľa D. Silvermana (2005, s. 22) sa preto nemá význam znepokojovať, či naše výskumné nástroje merajú presne. Dôležitá je povaha výskumného problému, od ktorej sa odvíja požiadavka na úroveň presnosti. Žiada sa tu teda pragmatický prístup pri výbere výskumných metód a menší význam majú ideologické záväzky voči niektorej metodologickej paradigme (Hammersley 1992, s. 163). Neznamená to však, že zo zreteľa sa strácajú otázky validity a reliability výskumu a jeho teoretického zarámčovania. Geografia by mohla ukázať cestu ako zosúladiť dva konkurenčné spôsoby produkcie geografických znalostí - nomotetické

prístupy zamerané na vysvetľovanie na jednej strane a idiografické prístupy zamerané na porozumenie na strane druhej.

Ukazuje sa, že hľadaným tmelom, najvhodnejšou platformou integrácie geografie a zvýšenia jej relevancie pre prax je regionálna geografia, čo už artikulovali mnohí zahraniční i naši autori – napr. G.A. Hoekveld (1990), A. Hynek (2000), M. Seppälä (2001), N. Thrift (1990, 1991, 1993), O. Bašovský (1979), K. Kasala (1998, 2000), V. Lauko (1982, 1983, 2000), F. Martinec (1982), L. Mičian (2000), J. Paulov (1996) a F. Žigrai (2005). Smeroval k tomu aj projekt REGIS, iniciovaný v r. 1984 v Utrechte. Podľa Harta je geografia nielen veda, ale aj umenie. Medzi najvyššie formy umenia geografa patrí produkcia dobrej regionálnej geografie – popisov evokujúcich porozumenie a hodnotenie miest, území a regiónov (Hart 1982, s. 2). Prirodzene, že to už nemôže byť klasická regionálna geografia v hettnerovsko-hartshornovskom vydaní, ale mala by to byť rekonštruovaná, deschematizovaná, resp. „nová“ *regionálna geografia*, ktorá už zohľadňuje inšpiratívne podnety teórie štrukturácie, transcendentálneho realizmu a postmodernizmu. **Regionálna geografia sa profiluje ako integrálna, transdisciplinárna platforma vysvetľovania procesov štrukturujúcich priestor na jednej strane a porozumenia podstaty identity a individuality regionálnych jednotiek rozličných taxonomických úrovní v kontexte každodennej ľudskej skúsenosti na strane druhej.** Popri abstraktno-funkcionálnom prístupe, ktorý našiel v geografii široké uplatnenie v podobe aplikácie teórie systémov, by mala regionálna geografia vo väčšej miere rozvíjať kontextuálny holizmus, kde hrá dôležitú úlohu zaradovanie informácií do širších kontextov a flexibilných komparačných rámcov (Ley-Samuels 1978 in Kasala 2003a, s. 47). Poznanie iných regiónov má slúžiť na odhalenie špecifik a unikátnych čŕt skúmaných regiónov a lokalít. Z postmodernizmu je pre regionálnu geografiu inšpiratívny trend pragmatizácie a environmentalizácie geografického bádania. Produktívne sa ukazujú intencionalistické prístupy (Fay 2002, s. 167), najmä pri určovaní tzv. *krajinnej dominanty* – t.j. toho, čomu skúmané spoločenstvo pripisuje najväčší význam, toho, čo práve predstavuje pre skúmané spoločenstvá najväčší problém, to, na čo je orientované každodenné úsilie societ v lokálnej, regionálnej a globálnej mierke (Wilczyński 2003). Najvyšším stupňom abstrakcie regionálnegeografického myslenia je „jednotiaca nit“, presahujúca všetky subsystémy regionálneho systému (Kasala 1999). Heuristickým prínosom geografie by malo byť hľadanie súvislostí a väzieb tam, kde ich predstavitelia iných vied nehľadajú, resp. ich výskyt neočakávajú. Vzhľadom na fakt, že súčasná spoločenská realita je vlastne neustála zmena a pohyb, mala by geografia pri svojom skúmaní klásť dôraz na procesuálnu stránku. V tejto súvislosti je zaujímavé chápanie krajiny (regiónu) ako regionálneho časopriestorového rytmu, na ktoré u nás upozornil J. Urbánek (1992).

Problémové potvrdenie autonómie a jednoty geografie

Inú cestu hľadania potvrdenia autonómie geografie je možné vidieť v inej organizácii vedy. Fínsky bádateľ Olavi Granö (1981, s. 34) navrhol nahradiť členenie na jednotlivé vedné subdisciplíny novou koncepciou, v ktorej by výskumy i edukácia boli zorganizované okolo určitých problémov, ktoré sú považované za najdôležitejšie. Pomerne početná skupina geografov vidí možnosti potvrdenia autonómie a jednoty geografie vo formulovaní a riešení interdisciplinárnych vedeckých problémov, ktoré si vyžadujú kooperáciu geografov. Tieto problémy musia byť podľa Z. Chojnického (2000, s. 152) v súlade s poznávacími možnos-

ťami na jednej strane a na druhej strane zodpovedať výzvam, ktoré stoja pred ľudskou spoločnosťou. Dobrý prehľad týchto návrhov podáva S. Liszewski (2004, s. 22-23). Z. Chojnicki (2000) za kardinálne výskumné problémy geografie považuje:

- a) priestorová organizácia a fungovanie systému: geografické prostredie – ľudská spoločnosť.
- b) interakcie globálnych, regionálnych a lokálnych javov a procesov.
- c) problém pôsobenia v priestorovom aspekte – ide výskum široko chápaných vplyvov, procesov a väzieb, ktoré formujú priestorové štruktúry a spôsobujú zmeny geografického prostredia.

S. L. Cutter, R. Golledge a W.L. Graf (2002) predstavili veľké otázky, ktoré sú zaujímavé pre súčasnú geografiu:

1. Čím sa odlišujú lokality a regióny navzájom a prečo je to dôležité?
2. Existuje hlboko zakorenená ľudská potreba organizovať priestor vytváraním arbitrárných hraníc a regiónov?
3. Ako vymedzujeme priestor?
4. Prečo sa ľudia, zdroje a myšlienky premiestňujú?
5. Ako sa Zem menila pod vplyvom ľudských aktivít?
6. Akú úlohu budú hrať virtuálne systémy pri štúdiu sveta?
7. Ako meriame nemerateľné?
8. Akú úlohu zohrali geografické zručnosti v rozvoji ľudskej civilizácie a akú úlohu môžu zohrať pri predikcii budúcnosti?
9. Ako a prečo sa trvalá udržateľnosť a zraniteľnosť mení z miesta na miesto a v čase?
10. Čo je podstatou priestorového myslenia, úvah a schopností?

V kontexte týchto úvah sa ako výrazne geograficky relevantné na začiatku 21. storočia javia problémy klimatických zmien, trvalej udržateľnosti (sustainability) a zraniteľnosti (vulnerability). Ľudstvo si výrazne ich relevanciu uvedomuje počas katastrofických udalostí, akými v ostatnom čase boli tsunami na pobreží Indického oceánu, hurikán Katrina v USA, zemetrasenie v Kašmíre a pod. Po páde bipolárneho usporiadania sveta a útoku na USA v septembri 2001 sa do popredia dostalo skúmanie geopolitických a geokultúrnych procesov, kde geografia môže výrazne participovať (Baar 1999, Matlovič 2005). Vysoký spoločenský dopyt je po výskumoch priestorovej difúzie epidémií (Haggett 2000, Cliff et al. 2004), čo teraz ešte zvlášť podnecuje otázka hrozby pandémie vtácej chrípky. Podobná je otázka difúzie inovácie, vedeckých poznatkov a zmeny geografickej organizácie znalostnej ekonomiky (napr. Livingstone 2003). Zaujímavým problémom je geografická interpretácia kyberpriestoru (Crampton 2004, Dodge a Kitchin 2000, 2001) a štúdium pôsobenia kyberpriestoru a dematerializačných procesov na geografickú organizáciu ľudskej spoločnosti (Mitchell 2004). Interesantné podnety pre geografické skúmanie prináša riešenie projektu haplotypového mapovania ľudského genómu, ktoré môže výrazne prispieť k poznaniu vývoja ľudských populácií v jednotlivých regiónoch sveta (Goldstein a Cavalleri 2005, Weir et al. 2005). Počas 21. stor. bude geografia pravdepodobne vystavená aj výzve ako reagovať na pokroky bioniky, usilujúcej sa o kyborgizáciu, teda prepojenie človeka a počítača a z toho vyplývajúcej možnosti, že človek získa zdatného evolučného konkurenta.

Slovenská geografia sa v dávnejšej i nedávnej minulosti zapojila do hľadania integrálnych konceptov a výskumných tém. Už zakladateľ modernej slovenskej geografie J. Hromádka (1943) úspešne aplikoval na našom území francúzsky koncept spôsobu života (*genre de vie*). Mimoriadne cenné výsledky sa dosiahli v rámci krajinných syntéz (napr. Mazúr, Drdoš a Urbánek, 1983, Mazúr a kol., 1985, Oťahel', Poláčik 1987, Drdoš 1988, Michaeli, Kandračová 1985) a regionálnych syntéz (napr. Lukniš 1977, 1985, Bašovský a kol., 1987). Systémový prístup sa prejavil v implementácii konceptov geosystému a geokomplexu (napr. Miklós, Izakovičová 1997). V ostatnom období sa k perspektívnym konceptom zaradili potenciál a únosnosť krajiny, hazardy a riziká využitia krajiny (napr. Drdoš 1992, Drdoš, Hrnčiarová 2005), trvalo udržateľný rozvoj (napr. Huba a Ira 1996), kvalita života (napr. Ira 2005ab, Matlovič 2002, Murgaš 2005), krajinná pokrývka (napr. Oťahel' 1996, Feranec a Oťahel' 2001, Feranec, Oťahel', Cebecauer 2004), krajinný obraz (napr. Drdoš 1998), či regionálny rozvoj a regionálne disparity (napr. Korec 2005, Matlovič a Matlovičová 2005).

Inštitucionálne potvrdenie autonómie a jednoty geografie a jeho problémy na Slovensku

Inštitucionálne potvrdenie autonómie a jednoty geografie vychádza z jednoduchého predpokladu, že geografia existuje dovtedy, kým existujú geografické inštitucionálne štruktúry, ku ktorým je možné zaradiť napríklad:

- geografiu (zemepis) ako vyučovací predmet na základných a stredných školách,
- geografiu ako študijný odbor na vysokých školách,
- geografiu ako vedný odbor v nomenklatúre odborov vedy a výskumu,
- geografické pracoviská na vysokých školách,
- geografické výskumné inštitúcie,
- geografické komisie pre posudzovanie kvalifikačných postupov rozličných úrovní, posudzovanie výskumných projektov a edukačných programov,
- možnosť realizovať kariérny postup (získať habilitáciu a profesúru) v geografii,
- dostatočné personálne zázemie odboru v podobe profesorov, ktorých úlohou je garantovať edukačné programy, koncepcie usmerňovať výskum a navonok reprezentovať komunitu,
- legislatívne vymedzenie pracovných pozícií, kde je absolvovanie geografie základným kvalifikačným predpokladom.

Ak si bližšie všimneme slovenskú realitu, zistíme, že viaceré zo spomínaných inštitucionálnych štruktúr u nás buď absentujú alebo sú ohrozené.

1. Zemepis a geografia ako vyučovacie predmety sú zatiaľ zastúpené ako v edukácii na základných školách, tak aj v edukácii na gymnáziách a niektorých typoch stredných odborných škôl. Určitým rizikom tu však je pripravovaná kurikulárna reforma, ktorá sa môže inšpirovať viacerými vzormi edukačných systémov v Európe, kde je pozícia geografie marginalizovaná. Pre príklad sa stačí pozrieť do susedného Poľska, kde bol na základných školách obsah geografie rozptýlený do iných tzv. blokov integrovaných predmetov. Kurikulárna reforma správne reaguje na krízu vzdelávacieho systému vyplývajúcu z predimenzovania faktografických vedomostí pochádzajúcich z jednotlivých špeciálnych vied a z menšieho dôrazu na prípravu

mladej generácie pre potreby každodenného života. Avšak je to práve geografia, ktorá môže poskytnúť cestu k integrálnemu videniu sveta vo vzájomných súvislostiach. Ako disciplína syntetizujúca poznatky o javoch prírodnej, humanitnej a technickej povahy má sama charakter integrálneho predmetu a je nepredstaviteľné, aby sa rozpustila v iných integrálnych blokových predmetoch (príroda, náuka o spoločnosti). Tým by sa zo zreteľa našej edukačnej praxe vytratili práve kardinálne recipročné väzby medzi prírodným prostredím a ľudskou spoločnosťou, čo by malo negatívne dopady na vzdelanosť, intelektuálny vývoj a environmentálne vedomie našej nastupujúcej generácie. Pritom už teraz pozorujeme v našej spoločnosti a časti politických elít značnú neúctu ku krajine, prejavujúcu sa koristníckym hospodárením orientovaným výlučne na krátkodobé efekty (viď kauza Tatry). V diskusiách pri príprave kurikulárnej reformy by preto bolo potrebné razantne artikulovať edukačný prínos geografie a nedopustiť oslabenie jej pozície.

2. Relevantným dokumentom, ktorý ovplyvňuje pozíciu geografie vo vysokoškolskom edukačnom kontexte v SR je Sústava študijných odborov vysokoškolského vzdelávania SR, vydaná rozhodnutím MŠ SR č. 2090/2002-sekr. V tejto sústave sa ocitli všetky geografické študijné odbory v skupine študijných odborov č. 4 Prírodné vedy a podskupine 4.1. Vedy o neživej prírode (sic!). Tu nájdeme odbor 4.1.35. Geografia (vymedzuje sa pre prvý a druhý stupeň vysokoškolského štúdia) a odbory pre tretí (doktorandský) stupeň štúdia – 4.1.36 Fyzická geografia a geoekológia, 4.1.37 Humánna geografia, 4.1.38. Regionálna geografia a 4.1.39. Politická geografia. Geografická kartografia, geoinformatika a demografia v sústave študijných odborov absentujú. Z uvedeného jasne vyplýva, že zaradenie geografie je v úplnom rozpore s metageografickými poznatkami o ontologickom i epistemologickom odôvodnení autonómie geografie. **Jediné správne riešenie je vyčleniť samostatnú skupinu odborov Geografické vedy** a v jej rámci vyčleniť odbory bez členenia do podskupín. Okrem už spomínaných, je potrebné do skupiny geografických vied začleniť demografiu a geografickú kartografiu a geoinformatiku ako odbory pre tretí stupeň štúdia.
3. Pozíciu geografie ako vedného odboru v SR právne určuje Výnos MŠ SR č. 1055/2003-11), podľa ktorého zostala v skupine 1. Prírodné vedy a podskupine 1.6. Geografické vedy začlenená len 1.6.1. fyzická geografia a geoekológia, 1.6.2. geografická kartografia a 1.6.3. ostatné príbuzné odbory geografických vied. Ďalšie geografické disciplíny boli začlenené mimo geografických vied a to nasledovne: do skupiny 1. Prírodné vedy a podskupiny 1.2. Informatické vedy bola začlenená pod číslom 1.2.4. geoinformatika, do skupiny 5. Spoločenské vedy a podskupiny 5.10. Ostatné spoločenské vedy boli začlenené: 5.10.1. humánna geografia, 5.10.2. regionálna geografia, 5.10.3. politická geografia a 5.10.4. demogeografia a demografia. Oproti minulosti z nomenklatúry vypadla historická geografia. Ak zaradenie geografie do sústavy študijných odborov považujeme za nesprávne, zaradenie geografických disciplín do odborov výskumu a vývoja je pre slovenskú geografiu katastrofa. Geografia ako veda prakticky prestala existovať. V tejto súvislosti je opätovne potrebné dosiahnuť, aby geografické vedy tvorili samostatnú skupinu vied na tej istej hierarchickej úrovni ako prírodné vedy, spoločenské vedy, etc. Polovičaté riešenia v podobe začlenenia do prírodných vied sú neopodstatnené a metageograficky neudržateľné.

4. V súčasnosti existuje na vysokých školách v SR 6 geografických pracovísk, z ktorých je väčšina (4) na prírodovedeckých fakultách (Bratislava, Nitra, Banská Bystrica, Košice). Výnimkou je Prešov, kde je pracovisko na hybridnej humanitno-prírodovednej fakulte, čo najlepšie zodpovedá pozícii geografie v kontexte vied. Pripomeňme, že pracovisko v Ružomberku je na pedagogickej fakulte, pretože ako jediné z uvedených sa obmedzuje len na prípravu učiteľov geografie. Viaceré okolnosti naznačujú, že pozícia geografie na prírodovedeckých fakultách nie je optimálna. Vychádza síce z tradície, avšak málo odráža vývoj geografie v ostatných deceniách. Geografia naráža v prírodovedeckom prostredí na mnohé nepochopenia. Jej špecifiká nie sú zohľadňované, čo má mnoho negatívnych dôsledkov. Požiadavky na publikácie v karentovaných časopisoch a dokladanie citácií evidovaných v citačných indexoch a iné scientometrické kritériá sú šité na mieru chemikom, biológom, avšak nevyhovujú geografom. V geografii ako vede, ktorá je i humanisticky orientovaná totiž nie je vždy dôležitá okamžitá reakcia vedeckej obce. Niektoré tézy si vyžadujú dlhší čas na to, aby boli verifikované či falzifikované. Regionálne orientovaný výskum nemusí nutne vyvolať svetový ohlas a pritom môže byť heuristicky plodný a prínosný. Navyše je nezastupiteľný, pretože regionálny výskum na našom území za nás nebude systematicky vykonávať iná národná, či svetová komunita geografov ako je to možné v prípade prírodných vied. Výkonový model financovania vysokých škôl, ktorý vedie k masifikácii vysokoškolského vzdelávania a tlačí školy k zvyšovaniu počtu študentov, prispel k enormnému zvýšeniu počtu poslucháčov geografie. Je však paradoxné, že vo financovaní geografických pracovísk na prírodovedeckých fakultách sa to už neodráža, pretože tam sa uplatňujú iné mechanizmy alokácie finančných prostriedkov. Geografi sú takto zahŕtení pedagogickou činnosťou a na vedu im už nezostáva čas ani energia. Tým sa dostávajú do nevýhodnej pozície oproti iným vedám, ktoré nezaznamenali markantný nárast záujmu o štúdium (napr. chémia, fyzika). Prejaví sa to už v najbližšom období, keď sa dôraz pri financovaní vysokého školstva presunie na kvalitu, meranú najmä úspešnosťou vo vede a výskume. **Za adekvátne inštitucionálne postavenie geografie na vysokých školách možno, v kontexte našich metageografických úvah, považovať len samostatné organizačné jednotky (ústavy, fakulty) priamo pod ingerenciou rektorátov.** Inšpiráciou môže byť inštitucionálna pozícia geografie na popredných európskych univerzitách. Na rankingovo najlepšej (podľa rankingu vypracovanom Shanghai Jiao University v r. 2005), britskej University of Cambridge (druhá najlepšia na svete po Harvard University), existuje fakulta vied o Zemi a geografie (Faculty of Earth Sciences and Geography) v rámci School of Physical Sciences. Na druhej najlepšej európskej univerzite, tiež britskej University of Oxford, je geografia na samostatnej organizačnej jednotke (School of Geography) a spolu s dvomi výskumnými inštitútmi vytvára Oxfordské univerzitné centrum pre životné prostredie (Oxford University Centre for the Environment).
5. Geografia má na Slovensku samostatnú výskumnú inštitúciu – Geografický ústav SAV, čo je nepochybne veľká komparatívna výhoda oproti situácii v susednej Českej republike. Slovenská geografická komunita by mala dbať, aby sa toto pracovisko naďalej rozvíjalo a mala by akceptovať, aby zvýraznilo svoju koordinačnú funkciu vo vzťahu k nej v oblasti výskumu a prieniku do praxe a spoločenského povedo-

mia (spoločné väčšie výskumné projekty s medzinárodnou dimenziou so zapojením vysokoškolských pracovísk).

6. V SR sú zriadené viaceré komisie pre posudzovanie kvalifikačných postupov rozličných úrovní, posudzovanie výskumných projektov a edukačných programov. Jednou z nich je štruktúra komisií grantovej agentúry MŠ SR a SAV VEGA, kde je geografia zaradená do komisie č. 3 pre vedy o Zemi a vesmíre spolu s astronómiou a astrofyzikou, geológiou, geofyzikou, meteorológiou a klimatológiou, hydrológiou, geodéziou. Podobnú pozíciu má v štruktúrach vedeckých kolégií SAV a v štruktúre subkomisií Akreditačnej komisie SAV. V štruktúre Akreditačnej komisie – poradného orgánu vlády SR existuje samostatná pracovná skupina pre geografiu, čo je však výsledok lobovania jej členov, keďže pri zriadení pracovných skupín v r. 2002 bola geografia začlenená do jednej pracovnej skupiny s kulturológiou a sociológiou. V štruktúre komisií pre obhajobu doktorských dizertačných prác existuje jedna spoločná komisia pre geografické vedy (fyzická geografia a geoekológia, humánna geografia, regionálna geografia, geoinformatika a geografická kartografia), čo je primerané. Zriadené sú aj komisie pre geografickú olympiádu stredných škôl a základných škôl. Z tohto stručného prehľadu teda vyplýva, že pri kreovaní rozličných decíznych komisií nemá geografia dostatočne silné pozície. Vymedzenie samostatnej komisie grantovej agentúry VEGA pre geografické vedy by bolo primeranejšie ako súčasné riešenie. Slabosť geografie dokumentujú problémy s akreditáciou niektorých študijných programov. Geoinformatika sa nedostala do novej sústavy študijných odborov a pri akreditovaní študijného programu geoinformatika sme závislí od stanovísk informatikov. Podobne to bolo pri akreditovaní študijného programu geografia vo verejnej správe, ktorý bol blokovaný pracovnou skupinou pre ekonómiu a manažment. Potom, čo sa geografi vzdali marketingovo atraktívnych kľúčových slov „verejná správa“ a nahradili ich pojmom „administratíva“, zrazu už nebol s akreditáciou problém. Ironiou je, že bez problémov prechádzajú študijné programy s geografickým obsahom na negeografických pracoviskách (napr. geoturizmus na TU v Košiciach).
7. Možnosti realizovať kvalifikačný postup v geografii až po úroveň profesora sú v súčasnosti limitované. Zatiaľ jediným pracoviskom, ktorému schválila akreditačná komisia práva uskutočňovať habilitácie docentov a inaugurácie profesorov v geografii je Prešovská univerzita v Prešove. Vzhľadom na to, že jednou z podmienok je uskutočňovanie študijného programu tretieho stupňa, nemožno očakávať rýchle zmeny. Právo uskutočňovať tretí stupeň štúdia má len pracovisko v Prešove (regionálna geografia a regionálny rozvoj) a v Bratislave (didaktika geografie), pričom tu bol v závere r. 2005 po dlhých peripetiách úspešne akreditovaný ďalší študijný program (regionálna geografia). Oproti minulosti však napriek tomu došlo k redukcii ponuky doktorandských študijných programov (Bratislava, Banská Bystrica).
8. Problémy uvedené v predchádzajúcom bode do značnej miery súvisia s personálnou situáciou v slovenskej geografickej komunite. Základnou podmienkou zdravého fungovania vedeckej komunity je dostatočný počet profesorov, na ktorých sú viazané práva garantovať študijné programy a kvalifikačné postupy. Ukazuje sa, že slovenská geografia trpí akútnym nedostatkom profesorov v tzv. garančnom veku a nezvládla zabezpečenie generačnej kontinuity po veľmi silnej generácii 19 profe-

sorov prípadne docentov s vedeckou hodnosťou DrSc. narodených v r. 1916-1940 a pôsobiach na našich geografických pracoviskách. Z generácie geografov narodených v rovnako dlhom intervale r. 1941-1965 sú profesormi aktívnymi na geografických pracoviskách len traja (s priemerným vekom 58 rokov), pričom profesúru priamo z geografie majú len dvaja (stav k 31.8.2005). Potešiteľné je, že v rozličnom štádiu realizácie je viacero inauguračných konaní. Ak budú úspešné, mohlo by to viesť k revitalizácii tradičnej väzby medzi profesorom a jeho žiakom (mentoring), ktorá v ostatnom období utrpela pod vplyvom expanzie masových foriem edukácie na bakalárskom i magisterskom stupni. Doktorandský stupeň štúdia je poslednou nádejou zachovania bližších vzťahov medzi profesorom a jeho žiakmi a platformou pre formovanie vedeckej školy. Povinnosťou a poslaním každého profesora je totiž vytvoriť vlastnú vedeckú školu.

9. Legislatívne vymedzené pracovné pozície, ktoré by sa viazali na kvalifikačný predpoklad absolvovania geografie, prakticky nemáme. Dokonca ani na školách sa dôsledne nevyžaduje, aby geografiu učil kvalifikovaný učiteľ – geograf. V tejto súvislosti by sme si aspoň mali ujasniť niektoré kľúčové kompetencie, ktorými by mal absolvent geografie disponovať a tie následne primerane zviditeľniť v povedomí spoločnosti. Myslím si, že sa môžeme zhodnúť na kompetenciách vyplývajúcich z Haggettovej klasifikácie prístupov v geografii, ktorými sú priestorová analýza, ekologická analýza a komplexná regionálna analýza (P. Haggett 2001, s. 764). *Priestorový analytik* (ako geograf i syntetik) by mal ovládať metódy priestorovej analýzy a dokázať ich aplikovať v sfére územného (priestorového) plánovania. *Geoeckologický analytik* (i syntetik) by mal ovládať metódy fyzickogeografickej analýzy a krajinnno-ekologickej syntézy a byť schopný aplikovať ich v sfére krajinného a environmentálneho plánovania. *Komplexný regionálny analytik* (tiež i syntetik) by mal byť oboznámený s metódami regionálnej analýzy a syntézy a byť schopný ich aplikovať v sfére regionálneho rozvoja, regionálnej politiky a geopolitiky. Všetci by mali zvládnuť základné metódy a techniky terénneho výskumu, kvantitatívnej analýzy, kvalitatívneho výskumu, GIS a GPS (perspektívne Galileo), diaľkového prieskumu Zeme a počítačovej tvorby kartografických výstupov. Preto by geografické pracoviská nemali zanedbávať budovanie výskumnej a edukačnej infraštruktúry (zariadenia na prijímanie satelitných informácií, laboratóriá na digitálne spracovanie leteckých a satelitných informácií, geomatické a kartografické laboratóriá). V oblasti geografickej edukácie je potrebné implementovať informačno-komunikačné technológie (napr. e-learning, virtuálna katedra) (Hill, Solem 1999). Absolventi geografie by mali disponovať jazykovými kompetenciami (angličtina a aspoň ešte jeden svetový alebo regionálny jazyk) a aspoň základnou orientáciou v sfére manažmentu a marketingu.

Záver

V príspevku sme sa snažili o prediskutovanie viacerých otvorených otázok, ktoré stoja pred slovenskou geografiou na začiatku 21. storočia. Stručný historický exkurz nám ukázal, že vývoj geografie a geografického myslenia poznamenali variácie a interferencie integračných a dezintegračných tendencií. Poukázali sme na intenzifikáciu dezintegračných pro-

cesov v 2. pol. 20. stor. a súčasne na volanie mnohých geografov po revitalizácii jednotnej geografie. Z hľadiska vnútorného vývoja geografie teda mala geografia striedavo monodisciplinárnu i polydisciplinárnu tvár. Dnes sa ukazuje potreba, aby nadobudla transdisciplinárnu podobu, pričom jej jadrom by mohla byť rekonštruovaná regionálna geografia, ktorá môže byť hľadaným tmelom. Geografia by takto mohla ukázať cestu ako zosúladiť dva konkurenčné spôsoby produkcie znalostí - nomotetické prístupy zamerané na vysvetľovanie na jednej strane a idiografické prístupy zamerané na porozumenie na strane druhej. Jednotu a autonómiu geografie je možné odôvodňovať ontologicky, epistemologicky, problémovo a inštitucionálne. Inšpiratívne sa ukazuje vymedzenie epistemologického poľa geografie, ktoré môže byť pilierom obhajoby zachovania geografie ako všeobecnovzdelávacieho predmetu na základných a stredných školách. **Práve integrácia nomotetických a idiografických prístupov, prírodovedného a humanistického skúmania meniaceho sa sveta ako jediného domova ľudstva spolu s kompetenciou skúmať priestorové štruktúry a procesy tvoria pilier autonómie a identity geografie.**

Z pohľadu špecifického vývoja geografie na Slovensku, by sa malo úsilie našej komunity sústrediť na posilnenie pozície v spoločnosti. V prvom rade je potrebné prehodnotiť pretrvávajúce postoje k pozícii geografie ako prírodnej vedy, ktoré sú metageograficky neudržateľné. Od toho by sa malo odvíjať úsilie o inštitucionálne osamostatnenie geografie, či už v organizačných štruktúrach vysokých škôl alebo v nomenklatúrach vedných a študijných odborov. To si vyžaduje podporu v oblasti personálneho zázemia, najmä profesorov. V neposlednom rade by bolo užitočné posilnenie koordinačnej funkcie GgÚ SAV v oblasti výskumu, aby sa geografi vrátili do hry o veľké a finančne zaujímavé projekty s medzinárodnou dimenziou. Fragmentarizovaný výskum na úrovni katedrií alebo dokonca skupíniek v ich rámci, dnes nemá veľkú šancu na úspech. Zatiaľ dosť podceňované sú marketingové aktivity, prezentácia a zviditeľňovanie slovenskej geografie v zahraničí. Pozoruhodným počínom v tomto kontexte je pripravovaná konferencia komisie IGU pre verejnú politiku v r. 2006 v Bratislave.

Pod'me teda diskutovať o možných cestách ako zabezpečiť udržateľnosť našej disciplíny na výskumnej a edukačnej aréne 21. storočia tak, aby sme sa na jeho konci aspoň trochu priblížili k statusu, aký geografom prisúdil Antoine de Saint Exupéry v Malom princovi: „zemepisec je učenec, ktorý vie, kde sa nachádzajú moria, rieky, mestá, pohoria a púšte... Avšak úlohou geografa nie je počítanie miest, riek, pohorí, oceánov a púští. **Geograf je príliš dôležitá osoba na to, aby si mohol dovoliť potulovanie. Geograf neopúšťa svoju kanceláriu, ale prijíma v nej bádateľov a objaviteľov, vypytuje sa ich a robí si poznámky. Ak tvrdenia niektorého z nich považuje za zaujímavé, urobí záver o mravnej spôsobilosti tohto objaviteľa. Ak by totiž objaviteľ klamal, bola by to katastrofa v atlasoch a geografických knihách**“.

Poznámka: Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA č. 1/3050/06 *Kvalita života - konceptuálny rámec komplexnej geografickej interpretácie priestorovej štruktúry mesta* (ved. projektu R. Matlovič).

LITERATÚRA

- ACKERMAN, E. A., 1945, Geographic Training, Wartime Research and Immediate Professional Objectives. *Annals of the Association of American Geographers*, 34, 4, 121-143.
- ANUČIN, V.A., 1960, Teoretické problémy geografie. Gosudarstvennoe izdatel'stvo geograficheskoy literatury, Moskva, 264 s.
- BAAR, V., 1999, Geografie a geokultúrní procesy ve 21. století. In: Minár, J., Trizna, M., eds., Teoreticko-metodologické problémy geografie, príbuzných disciplín a ich aplikácie. UK Bratislava, s. 149-151.
- BAKER, J.N.L., 1955, The Geography of Bernard Varenius. *Transactions and Papers, Institute of British Geographers*, XXI., 51-60.
- BAŠOVSKÝ, O., 1979, Diferenciácia a integrácia v geografii a regionálna geografia. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 17, 171-185.
- BAŠOVSKÝ, O. a kol., 1987, Regionálna analýza Juhoslovenskej kotliny. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 27, 122 s.
- BAŠOVSKÝ, O., LAUKO, V., 1990, Úvod do regionálnej geografie. SPN, Bratislava, 118 s.
- BECK, U., 2004, Riziková spoločnosť. Na cestě k jiné modernitě. Slon, Praha, 431 s.
- BENUŠKOVÁ, L., 2002, Kognitívna neuroveda. In: Rybár, J., Beňušková, L., Kvasnička, V., eds., Kognitívne vedy. Kalligram, Bratislava, s. 47-104.
- BERDOULAY, V., 1995, La formation de l'école française de Géographie (1870-1914). CTHS, Paris, 253 s.
- BEZÁK, A., ed., 1989, Nové trendy v geografii. Zborník referátov z III. teoreticko-metodologickej konferencie SGS v Piešťanoch, SGS Bratislava, 77 s.
- BEZÁK, A., 2002, Krátka úvaha nad vedeckým dielom profesora Michala Lukniša. *Geographia Slovaca*, 18, 9-12.
- BIRD, J.H., 1963, The Noosphere: a Concept Possibly Useful to Geographers. *Scottish Geographical Magazine*, 79, 54-56.
- BIRD, J.H., 1985, Geography in three worlds: how Popper's system can help elucidate dichotomies and changes in the discipline. *Professional Geographer*, 37, 4, 403-409.
- BRUNER, J.S., 1973, Beyond the Information Given. Studies in the Psychology of Knowing. Norton and Co., New York, 502 s.
- BUTTIMER, A., 1976, Grasping the Dynamism of Lifeworld. *Annals of the Association of American Geographers*, 66, 277-292.
- BUTTIMER, A., 1990, Geography, Humanism and Global Concern. *Annals of the Association of American Geographers*, 80, 1, 1-33.
- BUTTIMER, A., 1999, Humanism and Relevance in Geography. *Scottish Geographical Journal*, 115, 2, 103-116.
- BUTTIMER, A., 2004, One Earth – Many Worlds. *Petermanns Geographische Mitteilungen*, 148, 6, 4-9.
- BÜTTNER, M., 1980, Geosophie, geographisches Denken und Entdeckungsgeschichte, Religionsgeographie und Geographie des Geistes. *Die Erde*, III., 37-55.
- BÜTTNER, M., 1985, Zur Geschichte und Systematik der Religionsgeographie. *Geographia Religionum*, Band I., Dietrich Reimer Verlag, Berlin, s. 13-122.
- BUTZER, K.W., 1992, From Columbus to Acosta: Science, Geography, and the New World. *Annals of the Association of American Geographers*, 82, 3, 543-565.
- BUNGE, W., 1967, Teoretická geografija. Progress, Moskva, 279 s.
- BUNGE, W., 1979, Fred K. Schaefer and the science of geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 69, 128-133.
- BUNKSÉ, E., 1981, Humboldt and an aesthetic tradition in geography. *The Geographical Review*, 71, 2, 127-146.

- CAIRNCROSS, F., 1997, The Death of Distance: how the communications revolution will change our lives. HBS Press, Boston, 303 s.
- CASTELLS, M., 1989, The Informational Mode of Development and the Restructuring of Capitalism. In: Castells, M., The Informational City. Blackwell, Oxford, s. 7-32.
- CLIFF, A., HAGGETT, P., SMALLMAN-RAYNOR, M., 2004, The World Atlas of Epidemic Diseases. Oxford University Press, 224 s.
- CLOKE, P., PHILO, Ch., SADLER, D., 1991, Approaching Human Geography. An Introduction to Contemporary Theoretical Debates. The Guilford Press, New York, 240 s.
- CRAMPTON, J. W., 2004, The Political Mapping of Cyberspace. University of Chicago Press and Edinburgh University Press, Chicago-Edinburgh, 224 s.
- CUTTER, S.L., GOLLEDGE, R., GRAF, W.L., 2002, The Big Questions in Geography. *The Professional Geographer*, 54, 3, 305-317.
- DEMEK, J., 1987, Úvod do štúdia teoretickej geografie. SPN, Bratislava, 242 s.
- DEMEK, J., 1988, Filozofické problémy súčasnej geografie. In: Gardavský, V., Příbyl, J., eds., Geografické vědy ve struktuře věd přírodních a společenských. *Sborník prací GÚ ČSAV*, 21, Brno, 19-22.
- DODGE, M., KITCHIN, R., 2000, Mapping Cyberspace. Routledge, London, 296 s.
- DODGE, M., KITCHIN, R., 2001, Atlas of Cyberspace. Addison Wesley, London, 268 s.
- DÖRING, L., 1931, Wesen und Aufgaben der Geographie bei Alexander von Humboldt. Frankfurter Geographische Hefte.
- DRBOHLAV, D., KALVODA, J., VOŽENÍLEK, V., 2004, Frontiers of Czech Geography. In: Drbohlav, D., Kalvoda, J., Voženílek, V., eds., Czech Geography at the Dawn of the Millenium. Palacky University, Olomouc, 413-421.
- DRDOŠ, J., 1988, Krajinné prostredie Detvy a jeho premeny. *Geografický časopis*, 40, 284-310.
- DRDOŠ, J., 1992, Prirodné prostredie: zdroje – potenciály – únosnosť – hazardy – riziká. *Geografický časopis*, 44, 30-39.
- DRDOŠ, J., 1998, O krajinnom obraze. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica* 1, 65-75.
- DRDOŠ, J., 2004, O holistickom prístupe v geografii: tradície a súčasnosť. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica* 7, 28-43.
- DRDOŠ, J., HRNČIAROVÁ, T., 2005, Únosnosť – metodika na stanovenie limitov využívania krajiny. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica* 8, 219-232.
- ELKINS, T.H., 1990, Human and regional geography in the german-speaking lands in the first forty years of the twentieth century ~ an outsider's view. In: Ehlers, E., ed., Philippson-Gedächtnis-Kolloquium. *Colloquium Geographicum*, Band 20, 21-33.
- FAJKUS, B., 2005, Filosofie a metodologie vědy. Academia, Praha, 339 s.
- FAY, B., 2002, Současná filosofie sociálních věd. Slon, Praha, 324 s.
- FERANEC, J., OŤAHEL, J., 2001, Krajinná pokrývka Slovenska. Veda, Bratislava, 124 s.
- FERANEC, J., OŤAHEL, J., CEBECAUER, T., 2004, Zmeny krajiny pokrývky – zdroj informácií o dynamike krajiny. *Geografický časopis*, 56, 1, 33-47.
- FRÄNZLE, O., 2001, Alexander von Humboldt's holistic world view and modern inter- and trans-disciplinary ecological research. *Northeastern Naturalist*, 8, 1, 57-90.
- GARDAVSKÝ, V., PŘIBYL, J., eds., 1988, Geografické vědy ve struktuře věd přírodních a společenských. *Sborník prací GÚ ČSAV*, 21, Brno, 72 s.
- GERTLER, M.S., 2003, Tacit knowledge and the economic geography of context, or The undefinable tacitness of being (there). *Journal of Economic Geography*, vol. 3, pp. 75-99.
- GLACKEN, C.J., 1967, Traces on the Rhodian Shore: nature and culture in western thought from ancient times to the end of the eighteenth century. University of California Press, Berkeley, 763 s.
- GOLDSTEIN, D.B., CAVALLER, G.L., 2005, Genomics: Understanding human diversity. *Nature*, 437, 1241-1242.

- GOODCHILD, M.F., JANELLE, D., 1988, Specialization in the structure and organization of geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 78, 1, 1-28.
- GOULD, P., STROHMAYER, U., 2004, Geographical visions: the evolution of human geographic thought in the twentieth century. In: Benko, G., Strohmayer, U., eds., *Human Geography. A History for the 21st Century*. Arnold, London, s. 1-24.
- GRANÖ, O., 1981, External Influence and Internal Change in the Development of Geography. In: Stoddart, D.R., ed., *Geography, Ideology and Social Concern*. Blackwell, Oxford, 17-36.
- GREIG, J. M., 2002, The End of Geography ? Globalization, Communications, and Culture in the International System. *Journal of Conflict Resolution*, 46, 2, 225-243.
- GUELKE, L., 1989, Intellectual Coherence and the Foundations of Geography. *Professional Geographer*, 41, 2, 123-130.
- HAGGETT, P., 2000, *The Geographical Structure of Epidemics*. Clarendon Press, Oxford, 149 s.
- HAGGETT, P., 2001, *Geography. A Global Synthesis*. Prentice Hall, Harlow, 833 s.
- HÄGERSTRAND, T., 1970, What about people in regional science ? *Papers and Proceedings of the Regional Science Association*, 24, 7-21.
- HÄGERSTRAND, T., 1976, Geography and the Study of Interaction between Nature and Society. *Geoforum*, 7, 329-334.
- HAMMERSLEY, M., 1992, *What's Wrong with Ethnography ? : methodological explorations*. Routledge, London, 230 s.
- HAMPL, M., 1971, Teorie komplexity a diferenciace světa so zvláštním zřetelem na diferenciaci geografickou. Univerzita Karlova, Praha, 183 s.
- HAMPL, M., 1988, K problematice špecifičnosti geografie a jejího postavení ve vědeckém poznání reality. In: Gardavský, V., Příbyl, J., eds., *Geografické vědy ve struktuře věd přírodních a společenských. Sborník prací GÚ ČSAV*, 21, Brno, 29-34.
- HAMPL, M., 1998, Realita, společnost a geografická organizace: hledání integrálního řádu. Demart, Praha, 110 s.
- HAMPL, M., 2000, Sociální geografie: hledání předmětu studia. *Geografický časopis*, 52, 1, 33-40.
- HARD, G., 1990, „Was ist Geographie ?“ Re-Analyse einer Frage und ihrer möglichen Antworten. *Geographische Zeitschrift*, 78, 1-14.
- HART, J.F., 1982, The Highest Form of the Geographer's Art. *Annals of the Association of American Geographers*, 72, 1-29.
- HARTSHORNE, R., 1939, The Nature of Geography. A Critical Survey of the Current Thought in the Light of the Past. *Annals of Association of American Geographers*, 29, 171-645.
- HARTSHORNE, R., 1958, The Concept of Geography as a Science of Space, from Kant and Humboldt to Hettner. *Annals of the Association of American Geographers*, 48, 2, 97-108.
- HARVEY, D., 1972, Revolutionary and counter-revolutionary theory in geography and the problem of ghetto formation. *Antipode*, 4, 2, 1-13.
- HARVEY, D., 1973, *Social Justice and the City*. Edward Arnold, London, 336 s.
- HARVEY, D., 2003, *The New Imperialism*. Oxford University Press, Oxford, NY, 253 s.
- HARVEY, D., 1984, On the History and Present Condition of Geography: an Historical Materialist Manifesto. *Professional Geographer*, 36, 1, 1-11.
- HAUER, J., 1990, What about regional geography after structuration theory ? In: Johnston, R.J., Hauer, J., Hoekveld, G.A., eds., *Regional Geography. Current Developments and Future Prospects*. Routledge, London, 85-102.
- HÄUFLER, V., 1982, Esej o geografii, jednotné a regionální. *Sborník Československé geografické společnosti*, 87, 1, 27-40.
- HETTNER, A., 1895, Geographische Forschung und Bildung. *Geographische Zeitschrift*, 1, 7-8.
- HETTNER, A., 1905a, Das System der Wissenschaften. *Preussische Jahrbücher*, 122, 251-277.
- HETTNER, A., 1905b, Das Wesen und die Methoden der Geographie. *Geographische Zeitschrift*, 11, 549-553.

- HETTNER, A., 1927, Die Geographie: ihre Geschichte, ihr Wesen und ihre Methoden. F. Hirt, Breslau, 463 s.
- HETTNER, A., 1932, Das länderkundliche Schema. *Geographischer Anzeiger*, 33, 1-6.
- HILL, D.A., SOLEM, M. N., 1999, Geography on the Web: Changing the Learning Paradigm? *The Journal of Geography*, 98, 3, 100-107.
- HOEKVELD, G.A., 1990, Regional Geography must adjust to new realities. In: Johnston, R.J., Hauer, J., Hoekveld, G.A., eds., *Regional Geography. Current Developments and Future Prospects*. Routledge, London, 11-31.
- HOLT-JENSEN, A., 2001, Territoriality, place and space. *Fennia*, 179, 1, 1-8.
- HROMÁDKA, J., 1943, Všeobecný zemepis Slovenska. In: Novák, E., ed., *Slovenská vlastiveda I*. SAVU, Bratislava, s. 83-332.
- HUBA, M., IRA, V., 1996, O koncepcii trvalej udržateľnosti vo vzťahu k niektorým geografickým aspektom vývoja Slovenska. *Geografický časopis*, 48, 3-4, 285-299.
- HYNEK, A., 1988a, Když geografie, proč ne i regionální? *Sborník Československé geografické společnosti*, 93, 2, 121-128.
- HYNEK, A., 1988b, Filozofický kontext geografie. In: Gardavský, V., Příbyl, J., eds., *Geografické vědy ve struktuře věd přírodních a společenských. Sborník prací GÚ ČSAV*, 21, Brno, 55-63.
- HYNEK, A., 2000, Regionální geografie – sociální konstrukce. *Miscellanea Geographica Universitatis Bohemiae Occidentalis*, 7, 46-52.
- INSTITUTE OF HIGHER EDUCATION, SHANGHAI JIAO TONG UNIVERSITY, 2005, Academic Ranking of World Universities - 2005 [online], <<http://ed.sjtu.edu.cn/rank/2005/ARWU2005Main.htm>>.
- IRA, V., 2005a, Kvalita života a postavenie Slovenska z hľadiska medzinárodných porovnaní. In: *Geografická organizace Česka a Slovenska v současném období*. UG ČSAV, Brno, s. 30-38.
- IRA, V., 2005b, Quality of Life and Urban space (case studies from city of Bratislava, Slovakia). In: Komornicki, T., Czapiewski, K., eds., *Central and Eastern Europe: changing spatial patterns of human activity*. *Europa*, XXI., 12, 83-96.
- ISAČENKO, A.G., 1971, Razvitije geografičeskich idej. Mysl', Moskva, 415 s.
- IVANIČKA, K., ed., 1963, Teoretické problémy geografie. *Acta Geologica et Geographica Universitatis Comenianae, Geographica*, 3, SPN, Bratislava, 229 s.
- IVANIČKA, K., 1987, Základy teórie a metodológie socioekonomickej geografie. SPN, Bratislava, 432 s.
- IVANIČKA, K., 2002, Globalistika. FPVMV UMB Banská Bystrica, 138 s.
- CHARDIN, de, T.P., 1990, Vesmír a lidstvo. Vyšehrad, Praha, 265 s.
- CHOJNICKI, Z., 1985, Orientacje filozoficzno-metodologiczne geografii – ich koncepcje i modele. *Przegląd Geograficzny*, 57, 3, 255-281.
- CHOJNICKI, Z., 1996, Geografia społeczno-ekonomiczna wobec transformacji systemowej w Polsce. *Przegląd Geograficzny*, 68, 1-2, 19-29.
- CHOJNICKI, Z., 1999, O geografii. In: Domański, B., Widacki, W., eds., *Geografia polska u progu trzeciego tysiąclecia. Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849-1999. Tom IV*. IG UJ, Kraków, 17-26.
- CHOJNICKI, Z., 1999b, Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, 447 s.
- CHOJNICKI, Z., 2000, Perspektywiczne problemy badawcze geografii. In: Kortus, B., Jackowski, A., Krzemień, K., eds., *Nauki geograficzne w poszukiwaniu prawdy o ziemi i człowieku. Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849-1999. Tom V*. IG UJ, Kraków, 151-157.
- JAMES, P. E., MARTIN, G. J., 1981, All Possible Worlds. A History of Geographical Ideas. John Wiley & Sons, New York, 508 s.
- JĘDRZEJCZYK, D., 1997, Antropogeografia polska XIX i XX wieku. UW, Warszawa, 171 s.
- JĘDRZEJCZYK, D., 2001, Wprowadzenie do geografii humanistycznej. UW, Warszawa, 143 s.

- JOHNSTON, R.J., 1986, *Philosophy and Human Geography. An Introduction to Contemporary Approaches*. Edward Arnold, London, 178 s.
- JOHNSTON, R.J., 1998, Fragmentation around a Defended Core: the Territoriality of Geography. *The Geographical Journal*, 164, 2, 139-147.
- JOHNSTON, R.J., GREGORY, D., PRATT, G., WATTS, M., 2000, *The Dictionary of Human Geography*. Blackwell, Oxford, 958 s.
- JOHNSTON, R.J., SIDAWAY, J.D., 2004, *Geography & Geographers. Anglo-American Human Geography since 1945*. Arnold, London, 527 s.
- KASALA, K., 1998, Argumenty pre regionálnu geografiu. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 40, 69-76.
- KASALA, K., 1999, Cieľ a prostriedky regionálnogeografického prístupu. In: Minár, J., Trizna, M., eds., *Teoreticko-metodologické problémy geografie, príbuzných disciplín a ich aplikácie*. UK Bratislava, s. 191-196.
- KASALA, K., 2000, Regionálna geografia – kríza alebo oživenie? *Miscellanea Geographica Universitatis Bohemiae Occidentalis*, 7, 53-67.
- KASALA, K., 2003, Porozumenie ako cieľ regionálnogeografického prístupu. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 42, 41-51.
- KASALA, K., 2003b, Kontexty a kontextuálny prístup v regionálnej geografii. In: Novák, S., ed., *Geografické aspekty stredoevropského priestoru*. PdF MU Brno, s. 50-54.
- KEDROV, B. M., 1979, *Filozofia a veda. Pravda*, Bratislava, 379 s.
- KELLERMAN, A., 1987, Structuration Theory and Attempts at Integration in Human Geography. *Professional Geographer*, 39, 3, 267-274.
- KIRK, W., 1963, Problems of geography. *Geography*, 48, 357-371.
- KOREC, P., 2005, Regionálny rozvoj Slovenska v rokoch 1989-2004. Geografika, Bratislava, 227 s.
- KOZAK, J., ORŁOWSKA, E., WILCZYŃSKI, W., 1999, Co jest istotą geografii? In: Domański, B., Widacki, W., eds., *Geografia polska u progu trzeciego tysiąclecia. Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849-1999. Tom IV*. IG UJ, Kraków, 27-39.
- KROPOTKIN, P., 1979, What geography ought to be. *Antipode*, 10, 3, 6-15. Originálny text publikovaný v r. 1885.
- LAUKO, V., 1982, Podstata regionálnej geografie a jej postavenie v systéme geografických vied. *Geografický časopis*, 34, 3, 265-275.
- LAUKO, V., 1983, Súčasné chápanie regionálnej geografie. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 22, 29-41.
- LAUKO, V., 2000, Transformácia regionálnej geografie. *Miscellanea Geographica Universitatis Bohemiae Occidentalis*, 7, Plzeň, 24-31.
- LETZ, J., 1992, Teória poznania. Systémové a experienciálne-evolučné porozumenie poznania. Filozofická sekcia ÚSKI, zv. 2, JUP, Nové Zámky, 252 s.
- LEY, D., SAMUELS, M.S., eds., 1978, *Humanistic Geography: Prospects and Problems*. Maaroufa Press, Chicago, 337 s.
- LIVINGSTONE, D. N., 2003, *Putting science in its place: geographies of scientific knowledge*. University of Chicago Press, Chicago, 234 s.
- LIVINGSTONE, D., HARRISON, R.T., 1981, Immanuel Kant, subjectivism, and human geography: a preliminary investigation. *Transactions, Institute of British Geographers*, 6, 359-374.
- LISOWSKI, A., 1996, Tendencje dezintegracyjne i integracyjne we współczesnej geografii człowieka. *Przegląd Geograficzny*, 68, 3-4, 317-333.
- LISZEWSKI, S., 1999, Czy i co łączy współczesne nauki geograficzne. Refleksje osobiste nad stanem polskiej geografii. In: Lisowski, A., ed., *Geografia na przełomie wieków – jedność w różnorodności*. UW Warszawa, 82-90.
- LISZEWSKI, S., 2004, Stan dyskusji polskich geografów na temat jedności i zakresu pojęciowego współczesnej geografii (na początku XXI wieku). In: Jackowski, A., ed., *Geografia u progu XXI wieku*. KNG PAN a IgiGP UJ, Kraków, 11-26.

- LJAMIN, V.S., 1978, Geografia i obščestvo. Mysl', Moskva, 310 s.
- LJAMIN, V.S., 1980, Filozofické základy geografie. In: Filozofické základy přírodních věd. Svoboda, Praha, s. 298-338.
- LOBODA, J., 2004, Polská geografie na prahu nového milénia. *Geografie – Sborník České geografické společnosti*, 109, 4, 314-327.
- LOVELOCK, J.E., 1979, Gaia. A New Look at Life on Earth. Oxford University Press, New York-London, 148 s.
- LOWENTHAL, D., 1961, Geography, experience and imagination: towards a geographical epistemology. *Annals of the Association of American Geographers*, 51, 241-260.
- LUKNIŠ, M., 1977, Geografia krajiny Jura pri Bratislave. UK Bratislava, 211 s.
- LUKNIŠ, M., 1985, Regionálne členenie Slovenskej socialistickej republiky z hľadiska jej racionálneho rozvoja. *Geografický časopis*, 37, 2-3, 137-163.
- MAIK, W., 1992, Problematyka rozwoju polskiej geografii społeczno-ekonomicznej w świetle paradygmatycznych modeli pojęciowych. *Przegląd Geograficzny*, LXIV, 3-4, 231-246.
- MAIK, W., 2004, Główne problemy i pojęcia geografii. In: Jackowski, A., ed., Geografia u progu XXI wieku. KNG PAN a IgiGP UJ, Kraków, 27-45.
- MARTINEC, F., 1982, O niektorých otázkach regionálnej geografie. *Geografický časopis*, 34, 3, 255-264.
- MATLOVIČ, R., 1999, Postmodernistické reflexie v urbánnej geografii. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica*, 3, 45-53.
- MATLOVIČ, R., 2001, Geografia religii. FHPV PU, Prešov, 375 s.
- MATLOVIČ, R., 2002, Teoreticko-metodologický rámec komplexnej geografickej interpretácie priestorovej štruktúry mesta. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica*, 6, 127-143.
- MATLOVIČ, R., 2005, The end of geography of religion ? Towards the issue of the relevance of religions research in the contemporary human geography. In: Domański, B., Skiba, S., eds., Geografia i sacrum. Tom 2., IGiGP UJ, Kraków, s. 315-327.
- MATLOVIČ, R., MATLOVIČOVÁ, K., 2005, Vývoj regionálnych disparít na Slovensku a problémy regionálneho rozvoja Prešovského kraja. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica*, 8, 66-88.
- MATLOVIČ, R., ŽIGRAJ, F., 2002, Vybrané metavedné problémy geografie religii. In: Slovensko a integrujúca sa Európa. *Geografické informácie*, 7, UKF Nitra, 2002, s. 153-166.
- MAZÚR, E., DRDOŠ, J., URBÁNEK, J., 1980, Geography and the changing world. *Geografický časopis*, 32, 97-107.
- MAZÚR, E., DRDOŠ, J., URBÁNEK, J., 1983, Krajinné syntézy – ich východiská a smerovanie. *Geografický časopis*, 35, 1, 3-19.
- MAZÚR, E. a kol., 1985, Krajinná syntéza oblasti Tatranskej Lomnice. Veda, Bratislava, 106 s.
- MINÁR, J., TRIZNA, M., eds., 1999, Teoreticko-metodologické problémy geografie, príbuzných disciplín a ich aplikácie. UK Bratislava, 327 s.
- MITCHELL, W.J., 2004, E-topia: život ve městě trochu jinak. Zlatý řez, Praha, 183 s.
- MORGAN, K., 2004, The exaggerated death of geography: learning, proximity and territorial innovation systems. *Journal of Economic Geography*, 4, 1, 3-21.
- McLUHAN, M. H., 1962, The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man. University of Toronto Press, Toronto, 293 s.
- MIČIAN, L., 1979, Syntetizing, Integrating Directions in the Landscape Research and their Position in the System of Geographical Sciences. In: International Symposium Smolenice, Bratislava, s. 42-52.
- MIČIAN, L., 1984, The analysis and comparison of the selected conceptions of geographical science system. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 24, 41-54.

- MIČIAN, L., 1988a, Problém pozície geografie v systéme vied. *Sborník Československé geografické společnosti*, 93, 4, 292-301.
- MIČIAN, L., 1988b, Problém geografickej formy pohybu hmoty ako významný „most“ medzi geografiou a filozofiou. In: Gardavský, V., Příbyl, J., eds., *Geografické vědy ve struktuře věd přírodních a společenských. Sborník prací GÚ ČSAV*, 21, Brno, 23-27.
- MIČIAN, L., 1996, Position of regional geography within the system of geographical sciences. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 38, 29-41.
- MIČIAN, L., 2000, Vhodným systémom geografických vied k pokroku v regionálnej geografii. *Miscellanea Geographica Universitatis Bohemiae Occidentalis*, 7, 35-40.
- MIČIAN, L., ZATKALÍK, F., 1986, *Náuka o krajine a starostlivosť o životné prostredie*. PF UK Bratislava, 137 s.
- MICHAELI, E., KANDRÁČOVÁ, V., 1985, Racionálne využívanie krajiny na príklade Šarišských Michalian. *Geografický časopis*, 37, 1, 394-412.
- MIKLÓS, L., IZAKOVIČOVÁ, Z., 1997, Krajina ako geosystém. Veda, Bratislava, 152 s.
- MURGAŠ, F., 2005, Konceptuálny rámec kvality života v geografii. In: *Geografická organizace Česka a Slovenska v současném období*. UG ČSAV, Brno, s. 65-74.
- O'BRIEN, R., 1992, Global financial integration: the end of geography. CFR Press, New York, 120 s.
- OŤAHEL, J., 1996, Krajina – pojem a vnem. *Geografický časopis*, 48, 3-4, 241-253.
- OŤAHEL, J., POLÁČIK, Š., 1987, Krajinná syntéza Liptovskej kotliny. Veda, Bratislava, 118 s.
- PASSARGE, S., 1924, Landeskunde und vergleichende Landschaftskunde. *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin*, 331-334.
- PAULOV, J., 1968, Snahy o premenu teoreticko-metodologického modelu geografie. *Filozofia*, 23, 1, 55-68.
- PAULOV, J., 1969, Syntetizačno-integračné úsilie v geografii a exaktné postupy. *Sborník Československé společnosti zeměpisné*, 74, 2, 127-141.
- PAULOV, J., 1986, Spory o pozitivizmus v súčasnej západnej geografii. *Geografický časopis*, 38, 2-3, 260-273.
- PAULOV, J., 1996, The situation of regional geography: some open questions. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 38, 9-16.
- PAULOV, J., 1997, Postmodern Geography: a brief characterization. *Acta Universitatis Carolinae, Geographica*, 32, 45-50.
- PAULOV, J., 1998, Niekoľko úvah o geografii na prelome 20. a 21. storočia a 2. a 3. tisícročia. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica*, 2, 11-22.
- PAULOV, J., 2000, K vývoju kvantitatívnej a teoretickej geografie. *Geografický časopis*, 52, 1, 3-14.
- PAULOV, J., 2002, Komplexita a geografia. *Geografický časopis*, 54, 4, 393-398.
- PAVLÍNEK, P., 1993, Anglo-americká geografie ve dvacátém století. In: Sýkora, L., ed., *Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii*. PF KU, Praha, s. 9-29.
- PEET, R., 1998, *Modern Geographical Thought*. Blackwell, Oxford, 342 s.
- PHILO, Ch., PARR, H., 2003, Introducing psychoanalytic geographies. *Social & Cultural Geography*, 4, 3, 283-293.
- RICHLING, A., 2005, O potrzebie działań prowadzących do integracji geografii. In: Domański, B., Skiba, S., eds., *Geografia i sacrum. Tom 1*. IgiGP UJ, Kraków, 155-159.
- RYBÁR, J., 1997, Úvod do epistemológie Jeana Piageta. *Iris*, Bratislava, 124 s.
- RYKIEL, Z., 2004, O przyszłości geografii i instynkcie samozachowawczym geografów. In: Jakowski, A., ed., *Geografia u progu XXI wieku*. KNG PAN a IgiGP UJ, Kraków, 95-98.
- SACK, R. D., 1997, *Homo Geographicus*. John Hopkins University Press, Baltimore, 328 s.
- SAINT-EXUPÉRY, A., 1984, *Malý princ*. Albatros, Praha, 93 s.
- SAUER, C., 1925, *Morphology of Landscape*. *Publications in Geography*, 2, University of California Press, s. 19-54.

- SAYER, A., 1984, Method in Social Science: A Realist Approach. Hutchinson, London, 271 s.
- SAYER, A., 1985, Realism and Geography. In: Johnston, R.J., ed., The Future of Geography. Methuen, London, 159-173.
- SEPPÄLÄ, M., 2001, Some visions of geography. *Fennia*, 179, 1, 21-26.
- SILVERMAN, D., 2005, Ako robíť kvalitatívny výskum. Ikar, Bratislava, 327 s.
- SLIWA-SCHNEIDER, R., LESER, H., 2003, Geography – Problem Solving Competencies for Societal Concerns. *Geographica Helvetica*, 58, 3, 176-183.
- SULIBORSKI, A., 2004, Wnioski końcowe. In: Jackowski, A., ed., Geografia u progu XXI wieku. KNG PAN a IgiGP UJ, Kraków, 101-105.
- SÝKORA, L., ed., 1993, Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii. PF UK, Praha, 201 s.
- The International HapMap Consortium, 2005, A haplotype map of the human genome. *Nature* 437, 1299-1320.
- THRIFT, N., 1990, For a new regional geography 1. *Progress in Human Geography*, 14, 2, 272-279.
- THRIFT, N., 1991, For a new regional geography 2. *Progress in Human Geography*, 15, 4, 456-465.
- THRIFT, N., 1993, For a new regional geography 3. *Progress in Human Geography*, 17, 1, 92-100.
- TUAN, Y.F., 1971, Geography, phenomenology and the study of human nature. *Canadian Geographer*, 15, 181-192.
- TUAN, Y.F., 1974, *Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes and Values*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NY, 260 s.
- URBÁNEK, J., 1992, Krajina – vec alebo proces? *Geografický časopis*, 44, 3, 217-236.
- VALLEGA, A., 2004, Geography and the International Geographical Union: In Search of the Route. *Petermanns Geographische Mitteilungen*, 148, 6, 54-63.
- VALLEGA, A., 2005, Ten Theses on IGU Strategy and Actions. A Working Paper presented at the meeting of the IGU Executive Committee in Venice, 23-27 April 2005. www.igu.org.com.
- VANDERMOTTEN, C., NICOLAI, H., MONTANARI, A., eds., 2004, New trends and state of the geography in the European countries. *Belgeo*, 1, Université Libre de Bruxelles, 190 s.
- VERNADSKIJ, V. I., 1989, Biosfera i noosfera. Mysl', Moskva.
- VIDAL DE LA BLACHE, P., 1899, Leçon d'ouverture du cours de géographie. *Annales de Géographie*, 8, 97-109.
- VIDAL DE LA BLACHE, P., 1911, Les genres de vie dans la géographie humaine. *Annales de Géographie*, 20, 193-212.
- Výnos MŠ SR č. 1055/2003-11 o odboroch výskumu a vývoja a číselníku odborov výskumu a vývoja.
- WALMSLEY, D.J., LEWIS, G.J., 1984, *Human Geography: Behavioural approaches*. Longman, New York, 195 s.
- WEIR, B.S., CARDON, L.R., ANDERSON, A.D., NIELSEN, D.M., HILL, W. G., 2005, Measures of human population structure show heterogeneity among genomic regions. *Genome Research*, 15, 1468-1476.
- WHITTLESEY, D., 1954, The Regional Concept and the Regional Method. In: James, P.E., Jones, C.F., eds., *American Geography – Inventory and Prospect*. Syracuse University Press, Syracuse, 19-68.
- WILCZYŃSKI, W., 1996a, Idea przyrody w historii myśli geograficznej. *Jedność*, Kielce, 296 s.
- WILCZYŃSKI, W., 1996b, Geografia jako dziedzina przyrodniczo-humanistycznego consensu. *Przegląd Geograficzny*, 1-2, 193-202.
- WILCZYŃSKI, W., 2003, Autonomia i jedność geografii. *Studium metodologiczne*. ŁTN, Łódź, 74 s.
- WOLPERT, J., 1964, The decision process in spatial context. *Annals of the Association of American Geographers*, 54, 537-558.
- WRIGHT, J.K., 1947, Terrae incognitae: the place of the imagination in geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 37, 1-15.

- ŽIGRAI, F., 1999, The search for geographic identity. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, Supplementum, 2/1, 305-318.
- ŽIGRAI, F., 2004, Význam metageografie pre prepojenie základného a aplikovaného geografického výskumu. *Acta Universitatis Mathiae Belii, Geografické štúdie*, 12, 18-29.
- ŽIGRAI, F., 2005, Metavedný význam regionálnej geografie v kontexte súčasného regionálneho rozvoja na Slovensku. *GEO Informations – elektronický časopis geografických vied*, 1, Nitra, www.fpv.ukf.sk/kg/geoinfo/aktualna.htm.

**GEOGRAPHY – SEARCH FOR THE BOND
(TOWARDS THE ISSUE OF THE AUTONOMY AND UNITY OF GEOGRAPHY, ITS
EXTERNAL POSITION AND INSTITUTIONAL INTEGRATION WITH RESPECT TO
THE SLOVAK SITUATION)**

Summary

We have been searching for the bond in geography in the following points or pillars:

- ontological confirmation of the autonomy of geography – geography is cemented by the object and subject of its research,
- epistemological confirmation of the autonomy of geography – geography is cemented by the common epistemological field, that is, the common methodological approaches, methods and ways of interpretation of observed events,
- problem confirmation of the autonomy of geography – geography is cemented by the common problem concepts which might be solved only through the cooperation between physical and human geographers,
- institutional-pragmatic confirmation of the autonomy of geography – geography is cemented by the self-preservation of geographers and common institutional structures.

When discussing ontological confirmation of autonomy of geography we have proved the necessity to particularize the definition of the Earth Landscape Sphere as the object of geographical research. The Earth Landscape Sphere includes five groups of qualitatively different interacting geospheres:

- a) material geospheres of inorganic character (lithosphere with georelief, atmosphere, hydrosphere),
- b) material geospheres of inorganic-organic character (pedosphere),
- c) material geosphere of organic character (biosphere),
- d) material geosphere of anthropogenic character (social-economic sphere – sociosphere and technosphere),
- e) nonmaterial geospheres of anthropogenic character (noosphere and cybersphere).

While the first three groups of geospheres are the domain of natural sciences research (sciences of inanimate and animate nature), the fourth and the fifth group are the domain of human sciences, as well as cognitive sciences and philosophy. The boundlessness of geography object that includes qualitatively different features thus complicates the definite insertion of geography into the positivistic model of science organisation.

An obstacle to acquire the unity in geography and even to endanger its further existence we consider, in accord with other authors, the acceptance of geography as a natural science. Behind this attitude it is possible to see already overcome neopositivistic attempt to methodologically unify all sciences on the basis of natural sciences, what might lead to the refutation of methodological autonomy of considerable part of human geography. Geography as a purely natural science may only generalize the partial pieces of knowledge, what, on the other hand, do the analytical special

sciences much better. The hold of geographers by this statement might subsequently lead to the ending of geography as individual scientific discipline.

Specification of epistemological field of geography seems to be rather inspirational for the confirmation of the autonomy of geography. Working on the assumption of Kant's epistemological concept (concept of synopsis) and newer knowledge of cognitive sciences (psychology, neurobiology) it appears that the human perception and thinking have synthetic character, and thus geography is a source of knowledge very similar to human psychological structure, and thus the very suitable for the needs of education. This might serve as a pillar for argumentation in favour of preservation of geography as a teaching subject at primary and secondary schools. This way the bad idea about the separation of natural and human education at the level of teaching subjects would quite eliminate.

According to its internal development, geography used to have changeably monodisciplinary and polydisciplinary face. Today there appears the need that geography acquired the transdisciplinary face, whereas its core could be formed by reconstructed or „new“ regional geography. Regional geography should profile itself as integral, transdisciplinary platform for explanation of space-structuring processes on the one hand, and understanding the basis of the identity of regional units on various taxonomy levels in the context of everyday human experience, on the other hand. Geography should not be restricted to abstract-functional holism in the form of systems-theory application, but it had better prefer contextual holism where the insertion of information into the wider contexts and more flexible comparative frames play rather an important role. The recognition of other regions should serve for the uncovering of particularities and unique traits of the observed regions and areas. This is the way geography could show how to harmonize the two competitive ways of producing geographical information – nomothetic approaches on one hand and idiographic approaches on the other hand.

Institutional confirmation of the autonomy of geography stems from a simple assumption that geography exists as long as there exist geographical institutional structures, to which one might for example include:

- geography as a teaching subject at primary and secondary schools,
- geography as a studying subject at universities,
- geography as a scientific field in the nomenclature of science and research fields,
- geographical workplaces at universities,
- geographical research institutions,
- geographical commissions for officiating qualification promotions at various levels, officiating research projects as well as education programs,
- possibility to further career (obtain habilitation and professorship) in geography,
- sufficient personal background of the field in form of professors who are the guarantors of education programs and who conceptually direct the orientation of research and represent the community outwardly,
- legislative definition of occupational positions where the graduation in geography is a basic qualification precondition.

From the specific geography development point of view in Slovakia, we assume that the attempt of our community should concentrate on fostering its position within society. Primarily, it is necessary to reassess the enduring attitudes towards the position of geography as the natural science what is metageographically untenable. From this fact there should play out the effort for institutional autonomy of geography, either in organisation structures of universities or in nomenclatures of scientific and studying fields. This requires the sufficient personal background, especially in form of professors. Last but not least there would be useful to start discussions concerning the role of Geographical Institute of The Slovak Academy of Science in terms of research coordination, what might help to assert geography in competition for big and financially interesting projects with international dimension.

Translated by Alena Sedláková